

Onderwijsresearchdagen 2000

Inleiding (D. Beijaard, Universiteit Leiden)

Op 24, 25 en 26 mei van dit jaar vond de 27^e editie van de Onderwijs Research Dagen (ORD) plaats aan de Universiteit Leiden. De organisatie was in handen van het Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing (ICLON) en de Faculteit Sociale Wetenschappen, afdelingen Onderwijsstudies en Jeugdstudies, Opleiding en Voorlichting in Organisaties (OVO), Orthopedagogiek en Platform Opleiding, Onderwijs en Organisatie (PLATO), alsmede de sectie Ontwikkelings- en Onderwijspsychologie. In de aanloop naar de ORD was het mogelijk om via de website van de conferentie nadere informatie te verkrijgen en op de hoogte te blijven van actuele ontwikkelingen.

De organisatie is erin geslaagd een aantrekkelijk programma samen te stellen. Ondanks het grote aantal deelnemers, onder wie ook veel Vlaamse onderwijsonderzoekers, werd gestreefd naar maximale interactie, bijvoorbeeld door het aantal presentaties per sessie te beperken en door meer parallelsessies dan gebruikelijk te programmeren, waardoor vaak sprake was van kleinere groepen. Een keuze die, blijkens eigen observatie en vele reacties achteraf, zeer gewaardeerd werd. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de pre-conferentie workshop, die plaatsvond voor de start van de 'eigenlijke' ORD. Deze workshop ging over elektronische leeromgevingen en het effect daarvan op onderwijs en curricula. Ook de sociale activiteiten, het diner in de Hooglandse Kerk en het conferentiefest in de eeuwenoude Waag van Leiden, mochten er zijn. Jammer dat aan dergelijke activiteiten doorgaans door te weinig ORD-gangers wordt deelgenomen.

Als extra thema was gekozen voor 'Leren en Werken', een thema dat bijzonder actueel is in verschillende sectoren van het onderwijs. Aansluitend bij dit thema werd op 25 mei een keynote lezing verzorgd door J. Kessels met als titel 'De academie als bedrijf'. Andere keynote

lezingen werden verzorgd door gerenommeerde onderzoekers uit het buitenland. De plenaire keynote lezing tijdens de openingssessie van de ORD werd verzorgd door N. Entwistle ('Constructive alignment to improve the quality of learning in higher education'). De overige keynote lezingen werden verzorgd door K. Wolf ('Teaching portfolios: purposes and possibilities') en B.J. Zimmerman ('New developments in research and theory on self-regulation of academic learning'). Een speciale, divisieoverstijgende forum-sessie, die was georganiseerd door het VOR-bestuur, had als titel meegereggen 'De multiculturele impasse in het onderwijs'. Tijdens deze sessie gingen enkele onderwijspecialisten met enkele onderzoekers in debat over de problematiek van taal- en leerachterstanden van allochtone leerlingen. In de overige, niet divisie-gebonden sessies, werden papers over afstudeeronderzoek gepresenteerd en was het mogelijk om ervaren onderwijsonderzoekers te ondervragen.

Zoals gebruikelijk werden de deelnemers tijdens de plenaire opening toegesproken door diverse sprekers. De eerste toespraak werd gehouden door N. Verloop, voorzitter van de organisatiecommissie ORD 2000. Hij heette uiteraard iedereen welkom en wenste alle aanwezigen een goed congres. Namens de Universiteit Leiden heette ook rector magnificus, W.A. Wagenaar, iedereen welkom. De Universiteit Leiden viert dit jaar haar 425-jarig lustrum. Wagenaar preees zich dan ook gelukkig met het feit dat in dit lustrumjaar de Onderwijs Research Dagen in Leiden werden gehouden. De volgende openingstoespraken werden gehouden door J. Pieters, voorzitter van de VOR, en J. Verhaeghe, voorzitter van de Vlaamse zusterorganisatie VFO. Eén van de punten die Pieters aanstipte betreft de relatie van de onderwijskunde met de basisdisciplines en het eigen gezicht van de onderwijskunde. Verhaeghe sprak onder meer over de zeggenschap van docenten over onderwijsonderzoek en over hun betrokkenheid bij onderzoek.

Een jaarlijks terugkerend onderdeel tijdens de plenaire opening van de ORD is de uitreiking van de VOR-dissertatieprijs. De jury die hiervoor in het leven is geroepen, moest dit jaar een keuze maken uit slechts twee ingezonden dissertaties. De prijs, overhandigd door juryvoorzitter W. Meijnen, ging naar K. Kwakman

voor haar proefschrift over leren van docenten tijdens de beroepsloopbaan. Zij promoveerde op dit onderwerp in maart 1999 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

De plenaire keynote lezing werd, zoals gezegd, verzorgd door N. Entwistle, die bekend is door zijn werk op het gebied van leren in het hoger onderwijs. Entwistle had een overzichtelijke presentatie voorbereid. Entwistle ging in op het belang van 'constructive alignment' voor de ontwikkeling van curricula. Met 'constructive' wordt verwezen naar curricula die studenten aanzetten tot zelf begrijpen van onderwerpen of topics. 'Alignment' heeft betrekking op aspecten van het curriculum, die zodanig moeten zijn geformuleerd of ontworpen dat zij ook daadwerkelijk dat doel dienen. Daarbij moet worden gedacht aan de curriculumdoelen die worden nagestreefd, de gehanteerde werkvormen en de manieren waarop beoordeling van resultaten plaatsvinden. Van groot belang is ook de relatie tussen deze aspecten van het curriculum. Voor zijn uiteenzetting maakte Entwistle gebruik van studies naar verschillende soorten leeromgevingen. De lezing van Entwistle was primair gericht op studeren in het hoger onderwijs, maar ging in op onderdelen die ook uitstekend bruikbaar zijn voor het opzetten van leerarrangementen in het voortgezet onderwijs.

De lezing van Entwistle was het laatste onderdeel van de plenaire opening van de ORD. Bij bepaalde thema's werd daarna in diverse sessies nog met regelmaat teruggegrepen op hetgeen door Entwistle was gepresenteerd. Van hetgeen in de thema-sessies aan de orde is geweest, volgt hierna een impressie. Achtereenvolgens komen de volgende thema's aan de orde: curriculum, leren en instructie, onderwijs en samenleving, methodologie en evaluatie, lerarenopleiding en leraarsgedrag, beleid en organisatie in het onderwijs, beroeps- en bedrijfsopleidingen en volwasseneneducatie, hoger onderwijs en leren en werken. Benadrukt moet worden dat het hier om persoonlijke indrukken gaat, omdat het nu eenmaal niet mogelijk is alle bijdragen te volgen. Richtinggevend bij de bespreking van de onderwerpen die in bovengenoemde thema's aan bod kwamen, is uiteraard de persoonlijke belangstelling van de auteurs.

Curriculum (M. Volman, Vrije Universiteit Amsterdam)

De bijdragen binnen het thema 'Curriculum' tijdens de ORD 2000 laten zien dat er op dit moment in de onderwijspraktijk en in het onderwijsbeleid nogal wat 'curriculumvragen' actueel zijn. Onderzoekers proberen, vaak in samenwerking met andere actoren binnen het onderwijs, aan de beantwoording van die vragen een bijdrage te leveren. In de drie symposia, het forum, de ronde tafelsessie en de papersessie die dit jaar het curriculum-gedeelte van de ORD uitmaakten, passeerden ongeveer alle klassieke curriculumthema's de revue. Keuzes ten aanzien van het onderwijsaanbod, de implementatieproblematiek, vakinhoudelijke en vakdidactische vernieuwingen, en methodologische aspecten van curriculumonderzoek kwamen aan de orde. Macro-, meso-, en micro-perspectief wisselden elkaar daarbij af; zowel vragen met betrekking tot het onderwijsstelsel als de school en de leersituatie in de klas waren vertegenwoordigd.

Relatief veel aandacht ging uit naar de tweede fase HAVO/VWO. In het symposium over de implementatie van Het Studiehuis werd een tussenbalans opgemaakt van deze vernieuwing. Bolhuis liet aan de hand van de resultaten van vragenlijst- en observatieonderzoek zien dat het onderwijs weliswaar meer activerend is geworden, in die zin dat docenten proberen de actieve betrokkenheid van leerlingen te stimuleren, maar dat procesgericht onderwijs, gedefinieerd als onderwijs dat leerlingen systematisch steunt in het leren hoe ze zelfstandig moeten leren, nog weinig van de grond komt. Veugelers, al jaren betrokken bij het Scholennetwerk Bovenbouw havo/vwo van de UvA, schetste de stand van zaken met betrekking tot de invoering van Het Studiehuis in de scholen uit dit netwerk. Behalve het breed in de pers uitgemeten probleem van overladenheid, signaleerde Veugelers een aantal andere knelpunten: een te eenzijdige nadruk op 'leren leren' ten koste van bijvoorbeeld probleemgestuurd leren en samenwerkend leren, de invoering van profielen die soms op gespannen voet staat met de beoogde didactische vernieuwingen, gedetailleerd omschreven exameneisen die eigenlijk moeilijk samengaan met het principe van zelfstandig leren, en de constante spannings-

verhouding tussen een top-down en bottom-up aanpak in het vernieuwingsproces. Desondanks klonk in zijn verhaal optimisme door. Leerlingen klagen niet alleen over het Studiehuis, maar waarderen ook de afwisseling en de grotere betrokkenheid van docenten en leerlingen. Docenten signaleren dat leerlingen hun tijd op school beter besteden en dat een actieve leerhouding norm wordt. Ook de beide referenten (Van den Akker en Wijnen) leken niet pessimistisch. Beiden wezen op het ongeduld van de vernieuwers: onderwijsvernieuwing is een proces van lange adem. Volgens Van den Akker moet daarbij meer geïnvesteerd worden in de professionele ontwikkeling van docenten en moet er door scholen, curriculum- en toetsontwikkelaars samengewerkt worden in langdurige en breed opgezette ontwikkelingsprojecten, ondersteund door onderzoek dat 'emergent practices' op een rijke manier in beeld brengt. Wijnen raadde aan in de lijst van gesignaleerde knelpunten na te gaan welke problemen voortkomen uit het feit dat we op weg zijn naar iets anders en wat is toe te schrijven aan het feit dat men nog vast zit in 'het oude' (bijvoorbeeld veel toetsen uit onzekerheid over zelfstandig leren).

De ronde tafelsessie over onderzoeksvaardigheden bij ANW, Scheikunde en Wiskunde, illustreerde de implementatieproblematiek van de Studiehuisprincipes op vakdidactisch niveau. Volgens de nieuwe examenprogramma's voor de exacte vakken moeten HAVO- en VWO-leerlingen 'onderzoeksvaardigheden' leren beheersen. In de schoolvakken biologie, natuurkunde en scheikunde zijn docenten en leerlingen weliswaar vertrouwd met practica, maar veel minder met 'leren onderzoeken'. Het wiskunde-onderwijs kent helemaal geen 'practicum' traditie en voor ANW bestaat over 'leren onderzoeken' nog weinig consensus. In deze sessie werd verkend hoe 'onderzoek doen' geleerd en onderwezen zou kunnen worden. Gezien hun uiteenlopende voorgeschiedenis, waren voor de verschillende vakken verschillende vragen geformuleerd. Voor het vak ANW werd nagegaan welke elementen van 'leren onderzoeken' zichtbaar zijn in ANW-schoolboeken en in de lespraktijk. Voor scheikunde werd gediscussieerd over een aanpak om met VWO-leerlingen te werken aan een geleidelijke opbouw van zelfstandigheid en onder-

zoeksvaardigheden. Wat betreft het vak wiskunde stond de rol van de docent centraal. Hoe kan deze bij leerlingen het 'leren onderzoeken' bevorderen?

Ook één van de symposia ging over de exacte vakken in de Tweede Fase. Een aantal papers werd gepresenteerd en bediscussieerd, die hun oorsprong vinden in het project Bèta Profielen in Het Studiehuis (BPS) waarin CD- β (UU) samenwerkt met scholen voor voortgezet onderwijs. Het doel van het project is, door middel van ontwikkelingsonderzoek, een studiehuisdidactiek voor de β -vakken te ontwikkelen. Er wordt lesmateriaal gemaakt en uitgeprobeerd, er wordt samengewerkt tussen de β -secties, er wordt nascholing gegeven en er worden lessen bijgewoond en nabesproken. Van der Valk schetste hoe men in het BPS-project probeert de β -vakken in Het Studiehuis vorm te geven vanuit een zogeheten realistische of probleemstellende onderwijsvisie. Eigen producties van leerlingen worden gestimuleerd en daarover wordt gediscussieerd met de docent en met medeleerlingen. Zowel klassikale momenten als perioden van zelfstandig werken zijn hierbij van belang. Van der Valk merkte op dat 'zelfstandig werken' in de praktijk van de β -vakken, ten onrechte, steeds meer de betekenis heeft gekregen van individueel, weinig coöperatief en interactief leren. Reiding schetste de gang van zaken bij zogenoemde ' β -profielmiddagen', een antwoord op het feit dat het door het geringe aantal lessen voor de β -vakken in 4-vwo en 4-havo lastig is de leerlingen uitgebreide practica te laten doen. Op twee scholen die deelnemen aan het BPS-project krijgen leerlingen daarom eens in de veertien dagen een uitgebreide opdracht in een van de β -vakken. De nadruk in deze presentatie lag meer op ontwikkelwerk dan op onderzoek, een dilemma waarin ontwikkelingsonderzoek gemakkelijk terecht komt. Het spanningsveld tussen onderzoeken en begeleiden was expliciet thema van het paper van Broekman en Alblas. Zij presenteerden een model van een aanpak die beoogt recht te doen aan zowel de doelstellingen en inbreng van docenten die hun aanpak willen verbeteren, als die van de onderzoekers die een bijdrage willen leveren aan de ontwikkeling van een theoretische basis voor de didactiek van de β -vakken. Referent Vermunt reageerde onder andere op deze spanningsver-

houding tussen praktijkrelevant ontwikkelwerk en verantwoord onderzoek. Hij ging ook in op het zijns inziens verontrustende verschijnsel dat 'zelfstandig leren' vaak exclusief lijkt te worden opgevat als 'individueel leren'.

Een laatste sessie waarin de Tweede Fase HAVO/VWO centraal stond, richtte zich op vernieuwingen in het vak scheikunde. In het kader van het herzieningsproces van het vak scheikunde in de bovenbouw HAVO/VWO, analyseerden Westbroek, De Vos, Bulte en Pilot knelpunten in het huidige scheikunde-curriculum en gaven zij mogelijke alternatieven aan. Bestaande analyses laten zien dat het vak scheikunde gekenmerkt wordt door een gebrek aan interne samenhang. Door gebruik te maken van het concept 'curriculum emphases' van Roberts werd deze stelling in de eerste presentatie nader onderbouwd. Bij een herziening van het vak scheikunde dienen er keuzen gemaakt te worden ten aanzien van de gewenste 'emphases'. Wil men bijvoorbeeld kiezen voor de doelstellingen van de 'scheikunde van alledag' of blijft de 'fundamentele scheikunde' het belangrijkste uitgangspunt? Het tweede paper (Bulte, Westbroek en Pilot) ging in op het proces van innovatie. Aan de hand van een analyse van eerdere innovatieprocessen in dit domein in binnen- en buitenland werden kritische succes- en faalfactoren geïnventariseerd en werden aanbevelingen gedaan voor het beoogde innovatieproces.

In bijna alle tot nu toe besproken sessies kwam de overladenheid van het programma in de bovenbouw HAVO/VWO als een belangrijke belemmering voor de beoogde didactische vernieuwing naar voren. Dat het probleem van overladenheid niet specifiek is voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs bleek in het symposium over 'overladenheid'. Over dit probleem wordt ook uit het basisonderwijs en de basisvorming gerapporteerd, zowel door docenten en leerlingen als door de Inspectie en onderzoekers. In het symposium hierover werd in twee bijdragen een aanzet gedaan om de problematiek wat nauwkeuriger in kaart te brengen en de achtergronden van het probleem te analyseren. Houtveen presenteerde een paper over overladenheid in het basisonderwijs. Leerkrachten komen hier vaak niet 'door de stof heen'. Eén van de oorzaken waarop Houtveen wees, is het verschijnsel dat methoden

complexer en omvangrijker worden, mede als gevolg van nieuwe didactische inzichten. Onder verwijzing naar trends in de internationale literatuur stelde ze een versobering van de lesmethoden voor: concentratie op kernconcepten. Boersma en Peters-Sips gingen in op de situatie in de basisvorming. Peters-Sips presenteerde de inmiddels bekende analyse van de Inspectie, waaruit blijkt dat met het feitelijke onderwijsaanbod in de basisvorming niet alle kerndoelen door leerlingen gehaald kunnen worden. De Inspectie heeft daaruit de conclusie getrokken dat het aantal kerndoelen gereduceerd moet worden. Boersma plaatste bij deze conclusie echter kanttekeningen. Hij stelde een model voor waarin verklaringen voor overladenheid gezocht kunnen worden op verschillende curriculumniveaus: het ideële curriculum (bijvoorbeeld teveel vakken, teveel kerndoelen, te brede en te weinig diepe vakleerplannen), het geschreven curriculum (auteurs van methoden beperken zich onvoldoende tot een minimale interpretatie van kerndoelen) en het voorbereide curriculum (docenten gebruiken methoden te weinig selectief). Overladenheid is dan een kenmerk van het hele systeem. Beide sprekers pleitten voor empirisch onderzoek naar de feitelijke overladenheid van het curriculum, naar de factoren die daarop van invloed zijn en naar effecten van programma's en interventies die er op gericht zijn de overladenheid aan te pakken.

De laatste sessie binnen het thema Curriculum was een symposium over adaptief onderwijs. Vertrekpunt van het symposium was dat, hoewel het principe van 'adaptief onderwijs' al jaren op de agenda staat, de feitelijke vormgeving ervan op scholen maar moeilijk van de grond komt. Drie verschillende invalshoeken waren samengebracht om de stand van zaken wat betreft adaptief onderwijs in het Nederlandse basisonderwijs te belichten. Om te beginnen deed Reezigt een poging om enkele veel voorkomende misvattingen over adaptief onderwijs uit de weg te ruimen (bijvoorbeeld adaptief onderwijs als voornamelijk pedagogisch concept, als strikt geïndividualiseerd onderwijs, of als kindvolgend onderwijs). Ze presenteerde tevens de resultaten van een onderzoek met Houtveen naar voorbeelden in de internationale literatuur en in de Nederlandse praktijk van scholen die er in slagen adaptief

onderwijs te realiseren. Van Voorthuijsen beschreef hoe in het Rotterdamse KEA-project gewerkt wordt aan de vormgeving van adaptief onderwijs in scholen met een leerlingbevolking van overwegend allochtone kinderen. De belangrijkste succesfactor van het KEA-project lijkt de intensieve begeleiding van de betrokken leerkrachten; zij worden 30 keer per schooljaar geobserveerd tijdens het lesgeven en krijgen feedback vanuit de principes van KEA (directe instructie, rekening houdend met verschillen in de groep, door een gerichte beurtverdeling, gericht vragen, uitbreiding van de fase van begeleidde inoefening voor zwakke leerlingen en korte maar intensieve extra hulp). De kinderen in het KEA-cohort presteren op leestoetsen tot nu toe aanzienlijk hoger dan kinderen uit eerdere lichtingen van dezelfde scholen. In verschillende kwaliteitskenmerken uit het toetsingskader dat de Inspectie gebruikt in het kader van het Integraal Schooltoezicht (IST) zijn indicatoren van adaptief onderwijs op klas- en schoolniveau verwerkt, bijvoorbeeld 'het leerstofaanbod komt tegemoet aan relevante verschillen tussen leerlingen' en 'de organisatie van het onderwijs maakt specifieke begeleiding van leerlingen mogelijk'. Renkema lichtte toe hoe de Inspectie adaptief onderwijs definieert en op welke wijze gegevens over dit concept worden verzameld. Daarnaast liet hij, aan de hand van de IST-gegevens, zien dat de afgelopen jaren weliswaar enige ontwikkeling te signaleren is op het gebied van adaptief onderwijs, maar dat veel scholen nog problemen op dit punt ervaren. Discussiant Terwel pleitte tenslotte voor het ontwikkelen van instructiemodellen voor adaptief onderwijs, in de zin van een aantal samenhangende principes, in plaats van adaptief onderwijs te definiëren in termen van reeksen van kenmerken.

Leren en instructie (J.W. Strijbos en Y. Vermetten, Open Universiteit Nederland)

Zoals te verwachten valt bij een thema met de naam 'Leren en Instructie' bevatten de sessies een breed scala aan onderwerpen: het leren van ouderen, leren in het voortgezet of secundair onderwijs, en leren in het hoger onderwijs. Daarbij ging het onder andere over het leren van wiskunde, van complexe vaardigheden, van schrijven en van onderzoek doen. Ook

werd aandacht besteed aan een reeks van invloedrijke factoren in onderwijsleerprocessen, zoals cognitieve belasting, leerstijlen, doceerstijlen, motivatie en emotie, samenwerkend leren, inductief leren, observeren en het gebruik van ICT.

Het symposium 'cognitieve belasting' belichtte een theorie die op het eerste gezicht meer raakvlakken lijkt te hebben met een psychologische benadering dan een onderwijskundige. Echter in de woorden van discussiant Van Hout-Wolters is de cognitieve belasting theorie (zie Sweller, 1988) een 'bruikbare en concrete theorie voor instructieontwerp'. Deze theorie richt zich op de beperkte verwerkingscapaciteit van het werkgeheugen. Om schemaconstructie te bevorderen, dient de instructie 'irrelevante belasting' te minimaliseren en de 'relevante belasting' te optimaliseren. Bijvoorbeeld door, in tegenstelling tot de praktijk, juist veel voorbeelden en minder oefenopgaven aan te bieden. Uit de presentatie van Van Gerven bleek dat oefening aan de hand van uitgewerkte voorbeelden een positief effect heeft op de cognitieve prestatie van ouderen (± 66 jr.) in vergelijking tot die van studenten (± 20 jr.) op een complexe leertaak. Ook zeggen ouderen minder cognitieve belasting te ervaren bij instructie met uitgewerkte voorbeelden. Schemaconstructie wordt ook beïnvloed door de vorm van informatie-presentatie (bijvoorbeeld tekstueel, auditief of tekst in een plaatje). Opmerkelijk in de presentatie van Tabbers, in tegenstelling tot voorgaand onderzoek, was de bevinding dat het bestuderen van leerinhoud in tekstuele vorm juist als minder belastend wordt ervaren dan wanneer deze informatie auditief wordt aangeboden. Reden voor nader onderzoek naar het effect van een individueel of juist computer gecontroleerd tempo van presentatie van informatie. Schemaconstructie wordt bevorderd door variatie in het moment van informatie-presentatie. Aanstaaend onderzoek door Kester zal zich specifiek hierop richten, waarbij algemene (oriënterende) informatie vóór oefening van een complexe vaardigheid wordt gegeven en taakspecifieke informatie 'just-in-time', oftewel tijdens de leertaak op het moment dat de lerende hieraan behoefte heeft. In de discussie legde Van Hout-Wolters de vinger op de zere plek: hoe meet je 'cognitieve belasting'? Zij stelde de validiteit van de schaal, waarmee

subjectief ervaren 'belasting' wordt gemeten, ter discussie. Daarnaast zou er ook meer aandacht besteed moeten worden aan fysiologische maten en de factor 'trainingstijd'. In de discussie die zich merendeels kenmerkte door 'verduidelijking', kwam naar voren dat het veld relatief nieuw is en dat de informatie voor sommigen vrij 'belastend' was.

Het forum 'ontwikkeling van instrumenten om effecten van telematische leeromgevingen op samenwerkend leren te analyseren' was een voortzetting van de ronde tafel discussie tijdens de vorige editie van de ORD. Samenwerkend leren bleek al snel niet alleen het onderwerp van het forum te zijn. Na een korte presentatie van vier casussen, waarbij iedere promovendus een specifieke analyse-vraag opwierp, konden de aanwezigen daarover met de promovendus in discussie. Onderwerpen die hierbij aan de orde werden gesteld, waren het analyseren van de inhoud op metacognitie (Veldhuis-Diermanse), het inzichtelijk maken van de leeractiviteiten (De Laat), de (meer)waarde van 'sociaal netwerk' analyse en de vraag welke leerprocessen er nu eigenlijk plaatsvinden (Veerman). Gedurende een half uur werden de uiteenlopende vragen onder de loep genomen onder leiding van experts (Kirschner, Van Joolingen, De Jong en Admiraal). Deze namen na afloop zitting in het forum en deden verslag van discussiepunten die naar voren waren gekomen. Ten eerste werd aangegeven dat in onderzoek vooral de nadruk heeft gelegen op het leerproduct en minder op het leerproces. Het leerproduct zou moeten worden gekoppeld aan de aard van het interactieproces. Daarnaast moet meer aandacht besteed worden aan het expliciteren van de leerdoelen, leertaken en de mate van structurering van samenwerkingsprocessen. Op het niveau van de data-analyse maakt de complexiteit van dit onderzoeksgebied het niet alleen noodzakelijk om zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens te verzamelen; deze gegevens dienen ook aan elkaar te worden gekoppeld. Discussiant Kanselaar vulde aan dat kwantitatieve analyse veelal een goede eerste indicatie geeft, maar dat een kwalitatieve analyse geschikter is om de diepte in te gaan (ondanks het probleem dat deze gegevens weer moeilijk zijn te relateren aan prestatie-toetsen). Het analyseren in termen van sociale netwerken werd met terughoudendheid be-

jegend. Het gebrek aan een algemene analyse-standaard speelt hierbij een rol. Momenteel ondergaat het onderzoek naar samenwerkend leren in elektronische omgevingen een gedaantewisseling, waarbij de technologie gestuurde focus (CSCL), aldus Kanselaar, gaandeweg wordt ingewisseld voor een leertheoretische focus: het onderhandelingsmodel van leren. Het 'meten' van de individuele leerwinst vormt in dit model een grote uitdaging, waarbij portfolio's een eerste aanknopingspunt kunnen zijn. Later die dag werd in de presentatie van Holsbrink-Engels (papersessie 'ICT') nogmaals de aandacht gevestigd op belangrijke issues die al in het forum aan de orde waren gesteld. Onderzoek naar het effect van instructieve spelvormen ('businessgame' en rollenspel) op samenwerkend leren gerichte leeromgevingen, onderstreept het belang van het structureren van de leeromgeving (bijvoorbeeld met instructieve spelvormen), van meer aandacht voor de leertaak (goed gedefinieerde complexe groepstaak) en van de inzet van ICT om sociale interactie(processen) te faciliteren.

In tegenstelling tot het forum werd in de papersessie 'ICT' de inzet van Informatie en Communicatie Technologie breder belicht. De presentatie van Volman omvatte een literatuurstudie, in opdracht van OC&W, met als centrale vraag: 'Hebben alle leerlingen evenveel profijt bij de inzet van ICT in het onderwijs?' In de studie is gekeken naar de rol van individuele verschillen bij de inzet van ICT. Belangrijkste thema's in de literatuurstudie waren participatie, prestatie, attitude, leerstijl, verborgen boodschappen, nieuwe ICT-toepassingen en docenten. Zo bleek bijvoorbeeld dat er duidelijk waarneembare sekseverschillen bestaan waar het aankomt op het gebruik van ICT. Jongens hebben een voorkeur voor de technische aspecten van ICT, terwijl meisjes meer gericht zijn op het praktisch gebruik. De studie van Volman en Van Eck geeft een zeer uitgebreid beeld van de thema's en onderzoeksresultaten over de inzet van ICT. De Vlaamse bijdrage van Rogiers handelde over het Maerlant project: een elektronische leeromgeving die studenten tijdens 'begeleide zelfstudie' ondersteunt bij het bestuderen van historische leerinhouden. De Maerlant omgeving helpt studenten in het verwerven van leesstrategieën waardoor zij historische begrippen beter leren

beheersen en procedures voor historische kritiek leren toepassen, om uiteindelijk te komen tot een beargumenteerde interpretatie. De studenten waren er zeer over te spreken dat zij zelf konden kiezen welke bronnen zij wilden bestuderen en dat zij op een actieve wijze met geschiedenis aan de slag gingen. De toelichting over institutionele en theoretische achtergronden werd gevolgd door een demonstratie van het systeem dat ook geschikt lijkt te zijn voor toepassing op andere leerinhouden en leercontexten. Concluderend kan worden gesteld dat de inzet van ICT veel meerwaarde kan hebben voor het onderwijs, maar dat de effecten op het leerproces en de voorwaarden waaronder deze kunnen ontluiken gezinszins eenduidig zijn.

Van Petegem organiseerde een symposium over 'Leerstijlenonderzoek als instrument voor studiebegeleiding van Vlaamse studenten'. Dit symposium ging over onderzoek rond het thema leren leren in zowel het secundair onderwijs als in het eerste jaar van het hoger onderwijs. Het symposium was geënt op de theorie van Procesgerichte Instructie en de Inventaris Leerstijlen (Vermunt). Het leerstijlen-concept werd gebruikt in een studiebegeleidingscontext, waarbij het aangrijpingspunten biedt voor het ontwikkelen van leerbekwaamheid en betekenisgericht leren. De concrete uitwerking en realisering van 'leren leren' trajecten in secundair (Vercammen) en hoger onderwijs (Vertenten) op basis van PGI is een verdienste van de onderzoekers. Realisering van dergelijke interventiestudies zal de nodige tijd, overtuiging en creativiteit gekost hebben. Het Nederlandse Studiehuis, wat volgens Bolhuis vooral activerend onderwijs geeft en nauwelijks procesgericht onderwijs (zie thema Curriculum), kan leren van deze interventie-studies, omdat daarin de aandacht voor het ontwikkelen van goede leerprocessen centraal staat en niet wordt volstaan met 'spring nu zelf in het zwembad'. Een verheugende conclusie uit het onderzoek van De Maeyer was de samenhang tussen betekenisgericht leren (één van de leerstijlen) en het behalen van goede studieresultaten. Dit geeft goede aanwijzingen voor de validiteit van de ILS en is tevens een positief resultaat voor opleidingen, die minder blij zouden moeten zijn als bijvoorbeeld reproduceren zou samenhangen met hoge cijfers. Tegelijk maakte zijn studie duidelijk dat de samenhangen variëren

naar gelang de studierichting. De interacties tussen leerstijl, geslacht en studierichting die hij heeft onderzocht, gaven een genuanceerd en interessant beeld (bijvoorbeeld dat vrouwen een hogere stuurloosheid vertonen in de exacte wetenschappen, terwijl mannen meer stuurloos zijn in de humane wetenschappen). Het blijkt dat leerstijlen onder andere gezien moeten worden in het licht van een bepaalde context en niet als onbeïnvloedbare eigenschappen van studenten (wat niet betekent dat er geen sprake is van een bepaalde mate van persoonsgebondenheid). Uit het onderzoek van Cremers-van Wees (papersessie 'Instructiemodellen (4)') bleek dat de invloed van de docceerstijl 'procesgericht/activerend lesgeven' op studievaardigheden en leerprestaties marginaal is. Dit lijkt aan te tonen dat studievaardigheid moeilijk te beïnvloeden is. Dit resultaat werd (gelukkig) gerelativeerd doordat de operationalisatie van docceerstijlen niet optimaal was. Terwijl Bolhuis procesgericht en activerend onderwijs van elkaar onderscheidt, werden ze hier als één dimensie gezien. Nog belangrijker was misschien de conclusie dat de gemeten leerprestaties wellicht niet dekkend zijn voor inzicht en begrip van de leerstof. Evenals in het bovengenoemde onderzoek van De Maeyer werd hier een verschil gevonden tussen twee verschillende vakgebieden. De rol van 'sensitivity to context' als een cruciaal kenmerk voor studenten werd door Entwistle in zijn openingslezing aangestipt. De besproken onderzoeken lijken het belang hiervan te onderstrepen.

Ander onderzoek binnen het thema betrof de papersessie 'Leren van Wiskunde' waarin een serie zuiver experimenteel onderzoek werd gepresenteerd. Het was een genoegzame en zeer interessante bijeenkomst. Enerzijds was zowel de wetenschappelijke kwaliteit als de kwaliteit van presentaties te bewonderen, anderzijds was de scope van onderzoek soms zo ingedamd dat impact en betekenis van resultaten naar ons idee vrij beperkt zijn. Hilariteit ontstond toen Torbeyns aantoonde dat Vlaamse kinderen op jonge leeftijd minder goed scoren op getalsbegrip dan Nederlandse kinderen, maar dat op latere leeftijd de verhouding andersom ligt, wat de vraag oproep of de elkaar kruisende lijnen op dezelfde manier doorlopen met het toenemen van de leeftijd. Je zou het best kunnen geloven, want voor ingewikkelde

analysetechnieken draait men de hand niet om zoals bleek in deze (Vlaamse) sessie. Het plezier in deze sessie was nog niet voorbij toen De Bock met veel gevoel voor zelfrelativering zijn significante resultaten presenteerde van het effect van authentieke contexten op het doorbreken van de lineariteitsillusie. Alle resultaten waren significant, alleen in de tegengestelde richting dan de hypothesen. Met alleen het introduceren van authentieke contexten kom je er dus niet: naar onze mening gaat het om bewerkstelligen van 'conceptual change' en zul je meer op het conceptuele en metacognitieve niveau moeten werken. Contextualiseren is geen oplossing als het niet gepaard gaat met abstraheren, reflecteren op je ideeën en decontextualiseren.

Onderwijs en Samenleving (M. Du Bois-Reymond, Universiteit Leiden en A.B. Dijkstra, Rijksuniversiteit Groningen)

De Divisie 'Onderwijs en Samenleving' kijkt terug op drie geslaagde conferentiedagen. De programma-onderdelen betroffen vier papersessies en een postersessie rond de pedagogische doelstellingen van de school. De sessies mochten zich over het algemeen in een goede belangstelling verheugen. Op basis van de goede ervaringen tijdens de ORD in 1999 was ook dit maal voor elke sessie een referent uitgenodigd die gevraagd was de discussie in te leiden.

Eén van de papersessies was georganiseerd rond het thema 'Determinanten van onderwijsresultaten en mobiliteit' en opende met een bijdrage van Kassenberg, Dijkstra en De Vos over 'gemeenschap' binnen en rond scholen voor voortgezet onderwijs en het gevoel 'bij de school te horen'; een instrument voor 'bij de school horen' werd gepresenteerd. Driessen presenteerde de uitkomsten van een studie naar geloofsovertuiging en onderwijsrichting, waarin de effecten van godsdienst en denominatie op cognitieve vaardigheden en welbevinden in groep twee van de basisschool zijn onderzocht met gebruikmaking van data uit het PRIMA-onderzoek. De sessie bevatte voorts een paper van Crul met als titel 'Sociale daling: een opkomend fenomeen?', waarin het verschijnsel sociale daling werd geanalyseerd en de eerste resultaten van een aantal verklaringen voor het

optreden daarvan werden besproken. De opmerkingen van Koster, die als discussiant optrad, fungeerden als aftrap voor een levendige discussie over onder meer het belang van verklaringen op individueel niveau ten opzichte van contextuele benaderingen en de verbinding tussen theorie en empirisch onderzoek.

In een andere sessie waren wederom drie papers aan de orde. Het onderzoek van Van der Sluis betrof de vraagstelling: In hoeverre hangt de studieduur van oud-studenten van de universiteit af van hun milieu van herkomst? Door vier student-cohorten met elkaar te vergelijken, werd getracht twee tegengestelde hypothesen te toetsen: de moderniseringshypothese en de selectiehypothese. Uit de regressie-analyse kwam naar voren dat het beroep van de vader significant van invloed blijkt te zijn op studieduur en studievertraging, behalve bij het jongste cohort. Daarmee is de moderniseringshypothese bevestigd, namelijk dat geld steeds minder een rol speelt. Discussiant Van der Velden ging in op het feit dat beide hypothesen elkaar niet uitsluiten. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het gegeven dat de doorstroming naar de universiteit voor kinderen uit lagere milieus toeneemt. Aansluitend presenteerden Ackert en Verhaeghe een bijdrage over de invloed van financiële factoren op de keuze van de studierichting en op studieparticipatie (doorstuderen of niet) door leerlingen in het laatste jaar van het secundair onderwijs. Studenten blijken eerder te stoppen naarmate de studiekosten hoger zijn. Voorts is de neiging sterker om eerder te stoppen naarmate de subjectieve inschatting van de eigen academische capaciteiten lager is en, omgekeerd, naarmate de subjectieve inschatting van eigen capaciteiten hoger is, zal dat eerder in een keuze voor de universiteit resulteren. Het derde paper van Plug e.a. ging over resultaten uit het Leidse longitudinale project 'Jongeren, ouders en arbeid'. Aan de orde waren vier verschillende onderwijs- en werktrajecten van jongeren. De meeste jongeren oriënteren zich in hun onderwijs- en arbeidsloopbaan aan de logica van het onderwijssysteem door het onderwijs zonder omwegen te doorlopen, een beroepsgerichte opleiding te kiezen en vervolgens de arbeidsmarkt te betreden. Het ouderschapstraject blijkt met name door jongeren uit lage sociale milieus gevolgd te worden. De resultaten wijzen op de grote

invloed van korte onderwijs- en opleidingstrajecten. De onderzoekers opperden dat met name in zeer uitgerekte en in switch-trajecten nieuwe tendensen zich aftekenen voor de transitieperiode van hedendaagse jongeren. De discussiant vroeg zich naar aanleiding van het onderzoek af of er vroeger niet ook zulke complexe onderwijs- en opleidingstrajecten geweest zijn.

De sessie met als titel 'Organisatorisch-inhoudelijke kwaliteitsindicatoren' opende met een bijdrage van Doolaard en Annevelink. Daarin werd verslag gedaan van de eerste resultaten van een onderzoek naar de inzet en uitwerking van formatie voor het verkleinen van de groeps grootte. Na de presentatie van de resultaten over verkleining van de groeps grootte en verandering van de leerling-leerkracht-ratio, bracht discussiant Van der Werf de discussie op de wel en niet in de analyse betrokken factoren en mediërende mechanismen, zoals de kenmerken van het onderwijsaanbod. In een paper over percepties omtrent lokale schoolautonomie en autonomievergroting bespraken Verhaeghe en Schellens de resultaten van een onderzoek naar de evaluatie van beleid gericht op autonomievergroting door betrokkenen bij het basisonderwijs in Vlaanderen. In de bespreking kwamen onder meer de implicaties van percepties als vertrekpunt voor een beoordeling van effecten van beleid gericht op autonomievergroting aan de orde. Bosker en Van der Velden, tenslotte, presenteerden het onderzoek 'Kwaliteit van het onderwijs: een heuristisch kader en een exploratieve studie naar dimensionaliteit'. De discussie die naar aanleiding daarvan ontstond, richtte zich onder meer op maten voor de beoordeling van kwaliteit van onderwijs, waarin zowel de dimensies kwalificatie, selectie als allocatie een rol spelen.

Uniek, tenslotte, was de sessie waarin een groot aantal posters werd gepresenteerd. Deze sessie had als titel: 'Pedagogische doelstellingen van de school: een tussenstand'. Op de posters werd verslag gedaan van kortlopende, praktijk nabije onderzoeken die alle met elkaar samenhangen. De sessie startte met drie korte inleidingen van Roede, Klaassen en Veugelers. Daarna konden de aanwezigen de posters bekijken en daarover van gedachten wisselen met de presentatoren. Opvallend was bijvoor-

beeld het gebruik van dezelfde instrumenten in verschillende onderzoeken. Interessant was ook het gegeven dat de pedagogische dimensie in het onderwijs vanuit verschillende perspectieven was onderzocht, waaronder het perspectief van leerlingen en van docenten. De sessie eindigde weer plenair. Tijdens dit deel van de sessie werd onder andere geconcludeerd dat de affectieve component van de pedagogische dimensie in het onderwijs erg belangrijk is.

Methodologie en Evaluatie (D.N.M. de Gruijter, Universiteit Leiden, P. Onghena, Katholieke Universiteit Leuven en P. Sanders, CITO)

Complexe, multiniveau analyses zijn soms nodig om recht te doen aan de structuur van de verzamelde gegevens. Dat was een belangrijke conclusie tijdens de ORD in 1999. Tijdens de ORD 2000 werden verschillende presentaties gehouden waarbij van multiniveau-analyses gebruik werd gemaakt. Bij twee toepassingen van multiniveau-onderzoek ging het om de analyse van resultaten met betrekking tot de basisvorming. Van den Bergh rapporteerde over een onderzoek naar wiskunde prestaties in het derde leerjaar van drie cohorten leerlingen op geëquivalente toetsen. De eerste cohort was van voor de invoering van de basisvorming; de tweede en derde cohorten kregen onderwijs binnen het kader van de basisvorming. Er werd geen algemeen niveauverschil tussen de cohorten gevonden bij de gekozen operationalisatie van beheersing van de wiskunde. Wel bleken er binnen enkele subpopulaties kleine verschillen op te treden. Van den Bergh maakte de kanttekening dat de steekproeven waarmee de onderzoekers moesten werken helaas niet geheel vergelijkbaar waren. Een analyse met een complex model is geen panacee tegen dit soort manco's. Men mag hopen dat ten behoeve van de evaluatie van onderwijs vernieuwingen in de toekomst tijdig wordt nagedacht over de wijze van evaluatie en dat tijdig met een adequate dataverzameling wordt gestart.

Een tweede multiniveau-onderzoek werd gepresenteerd door Kuhlemeier. Het ging om een secundaire analyse van toetsmateriaal uit de basisvorming. Onderzocht werd of er bij de afsluitingstoetsen basisvorming een effect is van toetsvorm (schriftelijk versus praktijk-

toets) en vraagtype (gesloten versus open) en in hoeverre het effect varieert per schooltype. Praktijktoetsen blijken gemiddeld gemakkelijker te zijn dan schriftelijke toetsen; in de 'lagere' schooltypes is het effect geringer. De onderzoekers noemden enkele mogelijke verklaringen. Wij noemen er twee: de meer praktische instelling van leerlingen in de 'lagere' schooltypes en een eventueel soepeler beoordeling van de leerlingen door docenten uit de 'lagere' schooltypes. De tweede hypothese zou nader onderzocht kunnen worden in een onderzoek waarin enkele docenten het werk van leerlingen uit andere niveaus beoordelen.

Eén sessie werd geheel gewijd aan de vraag naar de kwaliteit en de effectiviteit van onderwijs. Van den Bergh presenteerde een multiniveau-analyse van gegevens van de inspectie met betrekking tot de kwaliteitsbeoordeling van lessen. Er bleken duidelijke verschillen tussen de vakken. De verschillen tussen docenten voor een vak waren veel groter dan verschillen tussen scholen. Luyten memoreerde in zijn bijdrage dat uit onderzoek naar effectiviteit eveneens blijkt dat de verschillen tussen docenten veel groter zijn dan die tussen scholen. In studies met parallelklassen zijn de verschillen tussen docenten relatief het kleinst. Luyten argumenteerde dat wij uit de uitkomsten niet zonder meer mogen concluderen dat het zinloos is om voor onze kinderen een effectievere school te zoeken. Overmaat rapporteerde de eerste resultaten uit een longitudinaal SCO-onderzoek naar de stabiliteit van succesvolle scholen. In het onderzoek werd de leerwinst van kinderen uit achterstandsgroepen onderzocht; onderzoek met verschilscores kan hachelijk zijn, onder andere vanwege de mogelijkheid van een regressie-effect. De gemiddelde leerwinst voor taal van de scholen tussen '96 en '98 bleek niet positief samen te hangen met de leerwinst (in taal *en* rekenen) tussen '94 en '98.

Complexe calibrerings- en multiniveau-methoden komen uitstekend tot hun recht in grootschalig cohortonderzoek. In een papersessie over dit onderzoek sprak Koopman over de moeilijkheden bij de omzetting van de rekenscores uit het grootschalig PRIMA-onderzoek naar de rekenscores uit het CITO-leerlingvolgsysteem. De ondervonden moeilijkheden waren zelfs dermate groot dat

Koopman zijn bijdrage initieel had teruggetrokken. Tijdens de sessie zelf werd hij evenwel bereid gevonden om een korte toelichting te geven. Het bleek dat de dimensionaliteit van beide toetsen niet verschilde, maar dat er een niet-lineair verband tussen beide bestond die van deelgroep tot deelgroep verschilde. De mate waarin en de manier waarop hiermee rekening moet worden gehouden, staat nog volop ter discussie. In de context van datzelfde PRIMA-onderzoek rapporteerde Jungbluth over de eerste resultaten van de toegevoegde bevraging over sociaal-emotionele kenmerken van de leerlingen. Deze resultaten bevestigden het belang van deze bevraging maar gaven geen uitsluitsel over de vraag of het hier gaat om kenmerken van de leerlingen of over het zichzelf nog waar te maken beeld dat leerkrachten zich vormen van hun leerlingen. Van den Bergh, tenslotte, sloot deze sessie af met een interessante multiniveau-vergelijking tussen de cijfers van het centraal examen en het onderzoek dat door elke school zelf wordt uitgevoerd. Uit deze vergelijking bleek dat de cijfers voor het centraal examen voor vele vakken lager liggen en meer variëren tussen leerlingen en scholen dan de cijfers voor het schoolonderzoek. Bovendien viel, met name op schoolniveau, de lage correlatie op tussen beide soorten cijfers. In de resultaten was evenwel geen evidentie te vinden voor oneerlijk uitgevoerd schoolonderzoek. De belangrijkste conclusie is dat het hier geen parallelproeven betreft.

Het buitenbeentje binnen het thema Methodologie en Evaluatie was dit jaar de papersessie over het toetsen van productieve vaardigheden. In deze sessie kwamen achtereenvolgens Valk, Soeting en Manders van het Bureau InterCulturele Evaluatie aan het woord. Dit bureau is ontstaan vanuit het CITO en richt zich uitdrukkelijk op het ontwikkelen van evaluatie-instrumenten voor onderwijssituaties waarin zowel allochtonen als autochtonen betrokken zijn. De onderwerpen die tijdens deze sessie aan bod kwamen, waren het toetsen van de studievaardigheid en competentie (als aanvulling op de Intaketoets NT₂), de ontwikkeling van een CD-ROM versie van de Intaketoets Beroepsopleidingen, en de implementatie van NT₂-toetsen in het voortgezet onderwijs. De klemtoon van deze bijdragen lag telkens op het conceptuele kader bij de constructie van het materiaal. Spij-

tig genoeg werden er geen empirische gegevens gepresenteerd die het kader of de materiaalk keuze konden ondersteunen. Wel werd aangetoond dat een nauwkeurige conceptuele analyse een noodzakelijke voorwaarde is om tot een eerste verantwoorde keuze van het materiaal te komen.

In het symposium 'Computergestuurde toetsing' beschreef projectleider Sluijter van het CITO Leerlingvolgsysteem (LVS), het voornemen van het LVS om een deel van de toetsen van de tweede generatie uit te gaan brengen als computergestuurde toetsen (CBT). Als voordelen van deze toetsen vergeleken met papieren toetsen (PBT) noemde hij flexibele toetsafname, efficiënte computerscoring, meer authentieke/valide vraagvormen en de mogelijkheid van adaptief toetsen. Een voorlopig nadeel is dat computergestuurde toetsen adequate ICT-voorzieningen op scholen vereist. De presentatie van Nooteboom e.a. betrof de vergelijkbaarheid van vaardigheids- en itemparameters verkregen via PBT en CBT voor de toetsen Rekenen-Wiskunde van het LVS. Uit het onderzoek bleek dat er significante verschillen waren tussen de vaardigheidsschattingen verkregen via de PBT of de CBT. Ook bleken items afgenomen via CBT moeilijker te zijn dan dezelfde items afgenomen via PBT. Door Krom e.a. werd verslag gedaan van een onderzoek naar de invloed van de afname-instructie op leessnelheidsmetingen met Leestempotoetsen. Aangezien het bij de Leestempotoetsen uit het LVS gaat om het stil lezen van de teksten, is het mogelijk deze toetsen ook als CBT uit te brengen. Uit het onderzoek bleek dat de PBT-versies van de toetsen, voor zover het de bepaling van de leessnelheid betrof, goed bestand waren tegen grove schendingen van de afname-instructies. De auteurs generaliseerden dit resultaat naar de CBT-versies van deze toetsen. Door Eggen werd een oplossing gepresenteerd om twee problemen bij adaptief toetsen op te lossen: overbenutting, sommige items van een adaptieve toets worden te veel gebruikt, en onderbenutting, sommige items worden te weinig gebruikt. De inventieve oplossing van Eggen bestond uit het gebruiken van varianten van bestaande oplossingen voor beide problemen.

Het symposium 'Schoolzelfevaluatie in het basisonderwijs: wat zijn de opbrengsten voor

de school?' bestond uit drie presentaties. In de presentatie van Moelands stonden twee zaken centraal. In de eerste plaats werd uitgebreid ingegaan op de problemen die zich voordoen bij het volgen van leerlingen in de tijd bij de vijf scholen uit het onderzoek. Deze problemen pleiten ervoor andere mogelijkheden voor dataverzameling en dataopslag te onderzoeken. In de tweede plaats werden vele voorbeelden van mogelijke rapportages aan scholen gepresenteerd zoals de ontwikkeling van groepen (cohorten) leerlingen binnen een school in de tijd en de toegevoegde waarde van een school. Engelen besprak de toepassing van multi-level modellen voor schoolzelfevaluatie, waarmee het mogelijk is de invloed van factoren zoals geslacht, leerlinggewicht, leeftijd en dergelijke op leerlingprestaties te schatten. Aangezien bij schoolzelfevaluatie de ontwikkeling van leerlingen in de tijd belangrijk is, is met name de modellering van de tijdsfactor van belang. In het onderhavige project is gekozen voor fixed-occasion-modellen waarbij de leerling-score gezien wordt als een afwijking ten opzichte van gemiddelde scores op de verschillende tijdstippen waarop de toetsen zijn afgenomen. Tijdens de presentatie werden (de consequenties van de) verschillende modellen besproken. De presentatie van Doolaard e.a. had betrekking op de validiteit, betrouwbaarheid en bruikbaarheid van een instrumentarium voor school- en klaskenmerken. De instrumenten zijn zowel bedoeld voor leerlingen, leerkrachten en de schoolleiding. In de presentatie werd met name ingegaan op de terugkoppeling van de resultaten naar scholen. Naar verwachting zal het instrumentarium een nuttige bijdrage leveren aan zelfevaluatie door scholen. Door discussiant Kok werd gewezen op de twee 'perspectieven' van schoolzelfevaluatie, namelijk het verantwoordingsperspectief, het geven van informatie over scholen aan bijvoorbeeld gemeenten, en het verbeteringsperspectief, het geven van informatie aan scholen waarmee zij zich kunnen verbeteren.

Lerarenopleiding en leraarsgedrag

(H.W. Oolbekkink-Marchand en P.C. Meijer, Universiteit Leiden)

In het thema 'Lerarenopleiding en Leraarsgedrag' kwamen verschillende onderwerpen aan

de orde in vijf papersessies, twee symposia en drie ronde (lees: vierkante) tafelsessies. Daarnaast was Kenneth Wolf (University of Colorado in Denver) uitgenodigd om een keynote lezing te verzorgen over 'teaching portfolios: purposes and possibilities'. De divisie 'Lerarenopleiding en Leraarsgedrag' hanteert al enige jaren jaarthema's en de lezing van Wolf sloot aan bij het huidige jaarthema: "beoordeling van docenten". Wolf besprak verschillende typen portfolios, wat de doelen zijn van deze verschillende typen, en wat de gevolgen zijn voor opleidingen als zij kiezen voor bijvoorbeeld een onderwijs-portfolio of een evaluatieportfolio. In de meeste lerarenopleidingen wordt volgens hem onvoldoende nagedacht over de gevolgen van het invoeren van portfolios, en wordt te gemakkelijk verondersteld dat een onderwijs-portfolio ook gebruikt kan worden voor evaluatie-doelinden. Het belangrijkste doel van een onderwijs-portfolio is het stimuleren van docenten-in-opleiding om te reflecteren op hun eigen ontwikkeling als docent. De term reflectie kwam nog veelvuldig aan de orde tijdens de overige (zeer druk bezochte) sessies binnen dit thema.

Twee papersessies waren volledig gewijd aan reflectie. De eerste papersessie handelde over 'Instrumenten voor het bestuderen van reflectie'. Een paper dat gepresenteerd werd tijdens deze sessie was van Van der Schaaf en Balvers en ging over het ontwikkelen van een reflectie-instrument op een specifieke school: het R.O.C. Gelders Rivierengebied. Dit instrument moet ervoor zorgen dat de reflectie bij docenten over het begeleiden van zelfstandig leren bevorderd wordt, onder andere door naast docenten ook leerlingen en mede-docenten de vragenlijst over één specifieke docent in te laten vullen. Uit de try-out op het R.O.C. bleek dat de betrouwbaarheid van het instrument redelijk was. Belangrijkste uitkomsten waren dat leerlingen en docenten vonden dat docenten het meest sturing geven aan het verhelderen van leerdoelen en leerstof voor leerlingen en het minst aan cognitieve vaardigheden. Docenten verschilden in de sturing die ze gaven en de mate waarin ze bepaalde begeleidingsstrategieën gebruikten. Leerlingen bleken ook hun eigen zelfstandigheid hoger in te schatten dan docenten dat deden. Vrijzen, Van Looy en Goedegebeur presenteerden tijdens deze sessie

een onderzoek naar een analyse-instrument voor het peilen van het reflectieproces bij leraren. In hun onderzoek vroegen zij leraren-in-opleiding (lio's) om vier weken lang een reflectieverslag over hun ervaringen tijdens de stage te schrijven. De mate van reflectie van de lio's werd gemeten door een analyse-instrument te gebruiken dat bestaat uit drie dimensies, te weten 'momenten in de reflectiespiraal', 'gerichtheid' en 'niveaus van reflectie'. De onderzoekers concludeerden na het uitvoeren van een uitgebreide analyse dat er wel reflectie plaatsvond, maar dat lio's nauwelijks nieuwe stappen namen en daarover reflecteerden. In een ander paper van dezelfde onderzoekers, tijdens de tweede sessie over reflectie ('reflectie en professionele ontwikkeling van docenten'), werd ingegaan op de bevindingen van de implementatie van een zelfstandige stage, in combinatie met 'leerbegeleiding op afstand', en op het reflecterend vermogen van leraren in opleiding. Het bleek vooral de leerbegeleiding op afstand die het reflecterend vermogen van lio's positief beïnvloedde. Begeleiding speelde ook een centrale rol in het paper van Francken e.a. waarin dit aspect werd gekoppeld aan reflectief ervaringsleren. Het onderzoek richtte zich vooral op (veranderingen in) de kwaliteit van reflectie, waarin de onderzoekers vier dimensies onderscheiden om de 'breedte' van reflectie vast te stellen (een technische, een emotionele, een politieke en een morele dimensie), en vervolgens een onderscheid maken tussen professioneel zelfverstaan en subjectieve onderwijstheorie om de 'diepte' van reflectie te kunnen beschrijven. Dit is een interessante indeling om grip te krijgen op de vaak complexe en meestal kwalitatieve gegevens over reflectie.

Beoordeling van docenten, het jaarthema van de divisie, stond centraal in een symposium over de verwerving en beoordeling van competenties. In dit symposium werden de experimenten besproken die de Educatieve Faculteit Amsterdam (EFA) op dit terrein onderneemt. De relatie tussen zelfstandig en zelfverantwoordelijk leren enerzijds, en een competentie-gericht curriculum anderzijds kwamen hier onder andere aan de orde. Een sterk punt van de experimenten bij de EFA is dat er voortdurend onderzoekers op de achtergrond meekijken om het geheel vast te leggen

en te begeleiden. Toch was het volgens discussiant Beijaard tijd om de 'expeditie' tijdelijk stil te leggen, en even de balans op te maken. Beoordelen van docenten kent heel specifieke discussies, vooral als het gaat om de validiteit en betrouwbaarheid van de beoordelingen. Dit blijft een probleem bij competentie-beoordeling en maakt het doen van 'harde uitspraken', zoals nu gebeurt, een heikele zaak. Over adequate instrumenten en een betrouwbaar en valide beoordelings'raster' (welke cesuren worden precies gehanteerd en waarop zijn deze gebaseerd) is nog steeds weinig bekend en onderzoek op dit gebied zou dus de hoogste prioriteit moeten hebben.

Bij de twee ronde tafelsessies stonden niet presentaties van onderzoek centraal, maar de discussie daarover. Tijdens de eerste sessie, met als discussiant Bergen, werd gediscussieerd over de ontwikkeling van 'Pedagogical Content Knowledge' (PCK) bij bèta-docenten, naar aanleiding van onderzoeken van Janssen, De Jong en Van Driel. In een inleiding werden de onderzoeken kort gepresenteerd. PCK heeft betrekking op specifieke onderwerpen en het onderwijzen van deze onderwerpen; als zodanig vormt PCK een onderdeel van de praktijkkennis van docenten. In de eerste studie van De Jong en Van Driel werden scheikunde-docenten in opleiding op allerlei manieren aangezet tot reflectie over het onderwerp: 'relateren van microscopische deeltjes en macroscopische verschijnselen'. In de tweede studie werd hen gevraagd reflectieverslagen te schrijven, waarop men terugkwam in een workshop. Het tweede onderzoek werd gepresenteerd door Janssen. Hij heeft een domeinspecifieke heuristiek ontwikkeld, de ontwerpheuristiek, die biologie-docenten kan helpen bij het ontwikkelen van hun vakkennis en PCK. De ontwikkelde heuristiek kan de voorkennis van docenten activeren, uitbreiden en bijstellen. De nieuw verworven kennis kan bijvoorbeeld worden gebruikt bij het inrichten van probleemstellend biologie-onderwijs. In de discussie over de onderzoeken stond de vraag centraal hoe docenten kunnen worden begeleid bij hun ontwikkeling van PCK. Men was het er over eens dat daarbij zowel recht moet worden gedaan aan bestaande kennis en opvattingen van docenten als aan bestaande vakdidactische deskundigheid.

De tweede ronde tafelsessie had als titel: 'Opvattingen en leeractiviteiten van docenten in opleiding'. Twee aio's, Zanting en Oosterheert, presenteerden een deel van hun onderzoek. De overeenkomsten en de verschillen tussen beide onderzoeken kwamen duidelijk aan de orde in hun presentaties. Beiden doen onderzoek naar opvattingen en leeractiviteiten van docenten-in-opleiding (dio's) en beiden hebben een eerste dataverzameling door middel van interviews gedaan en de gegevens geanalyseerd met de homals-techniek van SPSS. Oosterheert richtte zich echter meer op leren van dio's in het algemeen, terwijl Zanting zich richtte op het gebruik dat dio's maken van hun mentor. De discussiant tijdens deze ronde tafel, Brekelmans, wierp onder andere de vraag op naar de definitie van leren van beide onderzoekers en of de relatie tussen leeractiviteiten en door de dio's verwoorde activiteiten wel voldoende naar voren komt. Zowel voor beide aio's als voor het publiek was de ronde tafel een constructieve vorm. Er was volop gelegenheid om te reageren en daar werd dan ook goed gebruik van gemaakt. Het stimuleren van ronde tafel sessies tijdens volgende Onderwijsresearchdagen zou het voeren van discussies over onderzoek zeker ten goede komen.

Beleid en organisatie in het onderwijs

(J. Braster, Erasmus Universiteit Rotterdam, H. Wassink, Katholieke Universiteit Nijmegen, J. Lakerveld, Universiteit Leiden en P. van Petegem, Universiteit van Antwerpen)

Binnen het thema 'Beleid en Organisatie in het Onderwijs' was opvallend veel aandacht voor de meting van kwaliteit en effectiviteit. Andere onderwerpen die aan bod kwamen, laten zich clusteren onder de noemers 'professionele ontwikkeling van schoolleiders', 'vernieuwing' en 'organisatiecultuur'. De kern van de discussies rond kwaliteit en effectiviteit wordt eerst beschreven. Daarna wordt op de andere onderwerpen ingegaan.

Een belangrijk punt in de discussie over kwaliteit is de vraag naar de belangen, de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van alle betrokkenen bij kwaliteitsvraagstukken (lerlingen, ouders, inspectie en scholen). In een symposium over zelfevaluatie, georganiseerd door Van Petegem, bleek dat in Vlaanderen het

accent sterk ligt op de eigen verantwoordelijkheid van scholen voor de kwaliteitszorg. Het symposium bood een rijke waaier van onderzoek en 'good practices' inzake zelfevaluatie op de verschillende onderwijsniveaus (kleuter-, lager- en secundair onderwijs). Laevers en Vermeersch presenteerden een draaiboek kwaliteitszorg voor het basisonderwijs, waarin de kernvariabelen betrokkenheid en welbevinden van leerlingen centraal stonden als focus bij de zelfevaluatie van scholen. Bosker merkte nadien als discussiant op dat deze benadering middel-doelverwarring kan worden verweten (operatie geslaagd, patiënt overleden), omdat de effectiviteit van onderwijs aan het bereiken van vooropgestelde doelen moet worden gemeten en niet aan het bereiken van intermediaire doelen. De Vos en Verhoeven presenteerden een exploratief onderzoek naar zelfevaluatie in Vlaamse secundaire scholen. Ingegaan werd op de wijze waarop scholen (al of niet) omgaan met zelfevaluatie-instrumenten, en met name met de opvolging ervan. In de bijdrage van Brandt werden enkele praktijkervaringen met zelfevaluatie gepresenteerd op basis van een nascholingsinitiatief, gefinancierd door de Vlaamse overheid. Bij de nascholing wordt het IZES (Van Petegem & Brandt, 2000) gebruikt als zelfevaluatie-instrument. De interesse voor zelfevaluatie in het Vlaamse basis- en secundair onderwijs is zeer groot. Tijdens de discussie bleek het IZES aan belang te winnen, omdat het relevant gebleken procesvariabelen (uit schooleffectiviteitsonderzoek) als insteek neemt voor de zelfevaluatie.

In de papersessie over het speciaal onderwijs en de effectiviteit daarvan ging het om het verschil in effectiviteit tussen scholen voor speciaal onderwijs en regulier basisonderwijs en tussen scholen voor speciaal onderwijs onderling. Geconcludeerd werd dat er geen verschillen in effectiviteit zijn tussen scholen voor speciaal onderwijs, maar wel tussen speciaal- en regulier basisonderwijs. Het reguliere basisonderwijs bleek voor de instrumentele vakken effectiever maar weer minder effectief wat betreft motivationele zaken en houdingsaspecten. Er bleven veel vragen open en dus veel ideeën voor vervolgonderzoek.

Het symposium 'Kwaliteit van onderwijs en sturing van kwaliteit' was druk bezocht. Dat dit een onderwerp is waar vanuit vele verschillen-

de invalshoeken wat over te zeggen valt, bleek uit de verhitte debatten die volgden op de eerste presentaties van enkele medewerkers van de Onderwijsraad. De zorg voor de kwaliteit van scholen neemt allerlei vormen aan. In de discussie aangezwengeld door medewerkers van de Onderwijsraad, werd ingegaan op de rol van de inspectie. Tevens werd aangegeven dat er geadviseerd was om te gaan werken met leerstandaarden. Waar de kerndoelen eigenlijk slechts criterium-variabelen zijn, zouden leerstandaarden meer de eigenlijke criteria moeten vormen waaraan iedere leerling getoetst wordt. Die leerstandaarden vormen volgens sommigen dan eigenlijk weer een kern van de kerndoelen (een uitholling). Dat zou betekenen dat er een niveauperlagerend effect van uitgaat. Anderen beweerden dat de discussie over standaarden niets aan het niveau van leerlingen verandert. Door scherper de criteria te formuleren wordt niemand slimmer, was ongeveer de redenering. De Onderwijsraad verdedigde het standpunt dat standaarden inzichtelijk zouden maken waaraan gewerkt moet worden. Scholen zouden zo gericht aan de slag kunnen om wat essentieel is aan de leerlingen aan te bieden. De discussie was buitengewoon verhit. Inspectie, standaarden, criteria, controle en dergelijke leidden bij veel onderzoekers klaarblijkelijk tot allergische reacties.

In een ander symposium, tenslotte, kwam onder andere naar voren dat verschillen in effectiviteit tussen scholen afnemen naarmate sprake is van hogere vormen van onderwijs. Hoe hoger de onderwijsvorm, des te meer geldt dat de herkomst van kinderen en het opleidingsniveau van de ouders bepalend zijn voor het niveau waar een leerling belandt. Toch waren er verrassend veel papers gewijd aan die verschillen. Gezien het feit dat er maar zo'n gering deel van de verschillen in maatschappelijke bestemming bepaald wordt door de school, is de vraag gerechtvaardigd of aan dit thema dan wel zoveel onderzoek gewijd zou moeten zijn.

Een volledig ander onderwerp waarover binnen het thema werd gepresenteerd kan worden gerangschikt onder de noemer 'vernieuwing'. Een papersessie hierover begon met een presentatie van Klerks, recentelijk in Utrecht gepromoveerd op een onderzoek naar de veranderingscapaciteit van scholen. De belangrijkste

conclusie van haar onderzoek is dat scholen slechts in geringe mate gebruik maken van de veranderingscapaciteit die ze hebben, en daarvoor ook minder aspecten van een vernieuwing implementeren. Het onderzoek kent een interessante correctiefactor voor sociaal-wenselijke antwoorden van de respondenten. De tweede presentatie, verzorgd door Roelofs, ging over een onderzoek naar de invloed van voorkeuren van ouders en docenten ten aanzien van gerealiseerde leeromgevingen. De belangrijkste resultaten zijn dat docenten (nog) veel aandacht besteden aan directe instructie en weinig aan ontdekkend leren of constructivistische leeromgevingen. Deze resultaten komen overigens voor een groot deel overeen met de voorkeuren van de ouders. Tenslotte verzorgde Coppens een presentatie over haar promotieonderzoek naar de invoering van drama als een nieuw schoolvak. Een belangrijke bevinding is dat het invoeringsproces van een vak weliswaar bepaalde kenmerkende stadia kent, maar dat deze stadia niet in een vaste volgorde hoeven te worden doorlopen. De aanname dat het sluitstuk van de invoering van een nieuw vak wordt gevormd door de vestiging van een academische discipline leverde veel stof voor discussie.

De papersessie 'Professionele ontwikkeling van schoolleiders' begon met twee Leuvense presentaties. Janssen ging in op de loopbaanbeleving bij vrouwelijke directies in het basisonderwijs. Haar onderzoek had als uitgangspunt dat de persoonlijke biografie van vrouwelijke directieleden inzicht geeft in oorzaken voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen in directies. Uit het onderzoek blijkt dat de mannelijke cultuurinvloeden binnen directies de doorstroming van vrouwen bemoeilijken. Er werd geen ondersteuning gevonden voor de veronderstelling dat de combinatie van werk en gezin het bereiken van directiefuncties door vrouwen in de weg staat. Een belangrijke overeenkomst in de resultaten van de verschillende respondenten was het belang van erkenning door anderen voor de zelfwaardering van directies. Hier lag een verband met de daaropvolgende presentatie van Ballet. Zij presenteerde resultaten van een evaluatie-onderzoek naar de professionele ontwikkeling van schoolleiders als gevolg van de opleiding Magistrum. Hieruit bleek dat veel schoolleiders die de opleiding

gevolgd hadden na korte of langere tijd een andere baan gingen zoeken, sommigen zelfs buiten het onderwijs. Een verklaring hiervoor wordt gezocht in de rol van de opleiding als persoonlijke, emotionele sleutelervaring. De schoolleider verandert, maar de context verandert niet meer, waardoor de verkregen erkenning van anderen in een ander perspectief komt te staan. Dit gegeven sloot weer naadloos aan op de daaropvolgende presentatie van Krüger over mobiliteit en voortijdig vertrek van directeuren in het primair en voortgezet onderwijs. De veronderstelling die aan haar onderzoek ten grondslag lag, was dat de veeleisendheid van de baan van schoolleider met name problemen oplevert voor vrouwen. Het blijkt dat meer vrouwen dan mannen voortijdig vertrekken en dat zij dit vaker doen met een arbeidsconflict. Het lijkt erop dat vrouwen vaker last hebben van divergerende verwachtingen tussen team en directeur. Men verwacht meestal nog een directeur met een 'mannelijke' stijl; de specifieke accenten in de leiderschapstijl van de meeste vrouwen kunnen dan voor conflicten zorgen. Al met al was sprake van een zeer samenhangende sessie, waarvan de verschillende onderdelen elkaar goed aanvulden.

Op de laatste dag vonden nog liefst drie parallelle papersessies plaats. Dit had gelukkig geen gevolgen voor het aantal deelnemers aan de sessies. Eén van de sessies betrof 'Organisatiecultuur in ontwikkeling'. Dit onderwerp is nauw verbonden met een ander populair thema binnen de VOR-divisie 'Beleid en Organisatie in het Onderwijs', namelijk het onderwijskundig leiderschap. Organisatiecultuur en schoolleiderschap worden daarbij veelal behandeld als variabelen die moeten worden geplaatst tussen meer structurele schoolkenmerken en criteriumvariabelen die betrekking hebben op schooleffectiviteit. In de sessie lag de nadruk op de ontwikkeling van meetinstrumenten. Het paper van Wassink behandelde de ontwikkeling van een meetinstrument om door middel van causale schema's denkpatronen van schoolleiders vast te leggen. Maslowski ging in op de procesmatige en methodologische aspecten van de ontwikkeling van zijn vragenlijst om schoolcultuur mee te meten. Berings, tenslotte, presenteerde een instrument om ook de organisatiecultuur van een onderwijsinstelling te meten, maar dan specifiek gericht op het schep-

pen van kaders om te praten over kwaliteit. Zijn voornaamste conclusie was, dat waar veel wordt gesproken over 'lerende organisaties', in de door hem onderzochte organisaties geen sterke preoccupatie met verandering kon worden vastgesteld.

Beroeps- en bedrijfsopleidingen en volwasseneneducatie (J.W.M. Kessels, Universiteit Twente, M. Mulder, Universiteit Wageningen/ Universiteit Twente en J. Onstenk, CINOP)

Het thema 'Beroeps- en Bedrijfsopleidingen en Volwasseneneducatie' biedt een gevarieerd aanbod van onderzoeksthema's. Door het overkoepelende ORD-thema 'Leren en Werken', kon men op tal van plaatsen met verwante bijdragen kennismaken. Het centrale ORD-thema maakte ook duidelijk dat Leren en Werken niet een exclusief onderwerp van de beroeps- en bedrijfsopleidingen is, maar ook raakvlakken heeft met de lerarenopleiding en de duale opleidingsvarianten in het reguliere onderwijs.

Een actueel probleemgebied in de context van bedrijfsopleidingen is de vraag naar de effectiviteit van opleidingsinspanningen. Het gaat daarbij niet alleen om de vraag of de beoogde leerdoelen zijn bereikt, maar ook of de medewerker de leerresultaten uit de opleiding succesvol kan toepassen in zijn of haar dagelijkse werkomgeving. Het vraagstuk van de opleidingseffectiviteit stond centraal in het symposium rond drie recent afgeronde proefschriften. Wognum, Van der Klink en Glaudé presenteerden hun resultaten waarop Onstenk een kritische reflectie gaf. Van der Klink plaatste op basis van zijn onderzoek vraagtekens bij het effect van formele cursussen. Niet dat de kwaliteit van de opleidingen slecht zou zijn maar vooral de vraag of de werkplek wel zo'n geschikte leerplek is, kreeg daarbij veel aandacht. Glaudé concentreerde zich in haar onderzoek op het raakvlak tussen het arbeidssysteem en het opleidingssysteem, juist om de integratiebevorderende factoren beter te kunnen verklaren. Wognum maakte aannemelijk dat het zorgvuldig aandacht geven aan het afstemmingsproces bij het ontwerpen van opleidingen een gunstige invloed heeft op het effect. Opmerkelijk was dat opleidingsfunctionarissen het meest positief zijn over de opleidingsresultaten, terwijl de deelnemers, waar-

voor het leertraject bedoeld is, zich het minst gunstig uitlaten over de effecten van de door hen gevolgde cursussen. De opleidingseffecten van sociale vaardigheidstrainingen zijn aanmerkelijk minder duidelijk dan die van de meer concrete automatiseringscursussen. Onstenk maakte de onderzoekers erop attent dat er een neiging bestaat om het werk primair als een verstoring van het opleidingsresultaat te zien. Hij hield een krachtig pleidooi om meer inspanningen te leveren om de dagelijkse werkomgeving gunstiger te maken voor het leren en minder accent te leggen op het verbeteren van de opleidingen.

Het afstemmingsproces stond ook centraal in de bijdragen uit Twente en Leuven aan de papersessie 'Opleidingsbeleid'. Ook hier verzorgde Wognum een presentatie op basis van haar proefschrift. Als centraal probleem formuleerde zij het ontbreken van een strategisch partnerschap rond het ontwikkelen en uitvoeren van opleidingen. Het gevolg is dat er bij opdrachtgevers, lokale managers, opleiders en cursisten nauwelijks overleg ontstaat over wat het probleem is en hoe dat met behulp van opleidings- en leerinterventies kan worden opgelost. Beunens, Baert en Gehre ontwikkelden een zogenaamd behoeftendetector-instrument voor de permanente vorming in de land- en tuinbouwsector. Een belangrijk onderdeel van dit instrument is 'het beraad' waarin de leden van de doelgroep, vormingsaanbieders, vakspecialisten, vertegenwoordigende organisaties, toeleveranciers en opleidingsinstututen door middel van communicatie en overleg de opleidingsnoodzaak vaststellen. Zowel de discussie over de effecten van opleidingsinspanningen als over het ondersteunende instrumentarium wijzen op een toenemend belang van de communicatieve processen die de afstemming, gezamenlijke beeldvorming en concensus rond opleidingen bevorderen. Het ontwerpen van leertrajecten is kennelijk geen louter technisch-instrumentele aangelegenheid maar een complex sociaal-communicatief proces, waarmee de diverse spelers nog nauwelijks vertrouwd zijn.

Het thema 'competenties' is ook volop aan de orde geweest. De ronde tafelsessie die hierover werd georganiseerd, trok veel belangstellenden. De bedoeling van de sessie was eerst een beeld te schetsen van de conceptuele en

beleidsmatige ontwikkelingen rondom het gebruik van competenties in het beroepsonderwijs en om na een korte discussie daarover verder in te gaan op de praktische uitwerking van het competentiedenken. Uit de presentaties van Onstenk en Blokhuis bleek dat dit niet eenvoudig was. Begrippen tuimelden over elkaar heen: basisvaardigheden, kwalificaties, sleutelkwalificaties, kernproblemen, competenties en kerncompetenties. De ACOA heeft competentie gedefinieerd als vermogens van een individu waarmee opgaven van een beroep op een adequate, procesgerichte en productgerichte wijze kunnen worden aangepakt. In de sessie werd een poging gedaan om het begrip competentie goed af te grenzen van de overige begrippen. Maar het gevoel ontstond dat het veel wijner in nieuwe zakken is. Een belangrijke overweging om competenties ten grondslag te leggen aan het curriculum van beroepsopleidingen komt van de Onderwijsraad, die terecht heeft geconstateerd dat de doorstroming van gediplomeerden van het beroepsonderwijs naar beroepen waarop de beroepskwalificatie is gericht, beperkt is. Het komt veel voor dat deze gediplomeerden in heel andere sectoren komen te werken. Het zou dan goed zijn deelnemers aan beroepsopleidingen competenties mee te geven die breed toepasbaar zijn. De operationalisering van het competentiebegrip moet dan wel goed van de grond komen. De praktijk, die werd belicht door De Vries, bleek nog niet ver genoeg te zijn om de aanwezigen duidelijk te overtuigen van wat competenties nu feitelijk zijn. Het gevaar bestaat dat de driedeling beroepscompetentie, burgerschapscompetentie en leercompetentie gaat lijken op de oude beroepskwalificatie, maatschappelijke kwalificatie en doorstroomkwalificatie, die jaren daarvoor werden opgevat als de drie hoofdfuncties van het beroepsonderwijs. Bovendien moet worden geconstateerd dat leercompetentie onderdeel uitmaakt van de beroeps- en burgerschapscompetentie. De vertaling van competenties naar het ontwerpen van leerprocessen en toetsen gaat ook gepaard met complicaties. Verder moet bedacht worden dat MBO-abituuriënten weliswaar over competenties beschikken en dat ze gekwalificeerd zijn, maar dat ze nog niet competent zijn. Competent wordt iemand mede door ervaring tijdens de loopbaan. Uit de reacties van de deelnemers aan dit

symposium kan worden geconcludeerd dat er nogal wat twijfels bestaan over de aard van competenties en de concrete uitwerking ervan in de praktijk.

In de papersessie 'Beroepsonderwijs' werden drie bijdragen gepresenteerd die betrekking hadden op verbetering van het beroepsonderwijs. In de bijdrage van Mulder stond de verbetering van het rendement centraal. Zij deed verslag van (onderzoek naar) een project in electrotechnische opleidingen in Rotterdam, waarbij op verschillende manieren en vooral met behulp van ICT geprobeerd is het beroepsonderwijs aantrekkelijker en effectiever te maken. De resultaten van dit project stellen echter vooralsnog teleur. Niet alleen blijkt het lastig om de beoogde innovaties te realiseren, ook de effectiviteit ervan lijkt beperkt. Wel kwam naar voren dat de motivatie van leerlingen een belangrijke voorspeller is van de kans op het afbreken van de opleiding. De Bruijn en Moerkamp presenteerden resultaten van een NWO-onderzoek naar krachtige leeromgevingen in het beroepsonderwijs. Ook uit dit onderzoek kwam naar voren hoe moeilijk het in de praktijk is om goede onderwijskundige ideeën in concrete onderwijsleersituaties te vertalen. Van Zolingen presenteerde resultaten van een onderzoek naar het nieuwe beroep van mechatronicus, een mengvorm van werktuigbouwkunde en electrotechniek. In dit onderzoek is bij beroepsbeoefenaars gekeken welke veranderingen zich in de beroepspraktijk voordoen en tot welke veranderingen in eisen aan sleutelkwalificaties dit leidt. Uit het onderzoek bleek dat als gevolg van zowel technische als organisatorische veranderingen oude beroepen worden 'opengeboken' en er inderdaad een grote behoefte bestaat aan breed opgeleide beroepsbeoefenaars die werktuigbouwkundige en electrotechnische kennis integreren, en daarnaast problemen kunnen oplossen, service- en marktgericht zijn en kunnen samenwerken. De drie papers gaven elk aanleiding tot een reeks vragen. De papers overziend, kan gezegd worden dat het idee van de krachtige leeromgeving uitdaagt om enerzijds het rendement te verbeteren, namelijk door het onderwijs meer motiverend te maken voor de leerling, en anderzijds in te spelen op de nieuwe beroepsbeoefenaar zoals die in het typerende voorbeeld van de mechatronicus naar voren kwam.

Er was tijdens de ORD 2000 veel te beleven op het gebied van hoger onderwijs. Zowel in de keynote lezingen als in de thema-bijeenkomsten was het hoger onderwijs goed vertegenwoordigd. In deze kroniek zijn de verschillende papers, symposia, en fora geordend naar een aantal thema's. We starten met de academische vorming en kerncompetenties, in het verlengde ervan gevolgd door een aantal bouwstenen voor een vernieuwd hoger onderwijs: activerende hoorcolleges, ICT-gebruik en samenwerkend leren. Het begrip 'competentie' blijkt een belangrijke rol te vervullen in al deze vernieuwingen, hetgeen een reden is om dit begrip aan een nadere kritische beschouwing te onderwerpen. Tenslotte gaan we in op de kwaliteitszorg, zowel in algemene zin als toegespitst op docenten en de studieloopbaan van studenten.

Academische vorming en kerncompetenties

In een vervolg op een symposium tijdens de ORD in 1999 gingen Pilot en Nedermeijer nu met name in op monitoring van de ontwikkeling en de (tussentijdse) beoordeling van academische vorming en kerncompetenties. Elsen e.a. construeerden daartoe een matrix waarin verschillende oude en nieuwe toetsvormen werden afgezet tegen kwaliteitscriteria als validiteit, betrouwbaarheid, bruikbaarheid en uitvoerbaarheid. Grunefeld e.a. lieten hetzelfde zien voor de toetspraktijk van een concrete casus in de technische wetenschappen (werktuigbouwkunde), waarin een projecttentamen werd gebruikt voor toetsing van het toepassen van vakkennis en systematisch technisch ontwerpen. Van den Berg e.a. gaven een voorbeeld van een toetspraktijk uit de alpha-hoek (Geschiedenis) waarin in de leerlijn 'leren schrijven' gebruik werd gemaakt van peer-review. Er blijven in de beoordeling twee lastige punten: (a) het is moeilijk twee toetsvormen te combineren, namelijk formatieve toetsing (ontwikkelingsfunctie) en summatieve toetsing (certificeringsfunctie) en (b) de klassieke kwaliteitscriteria van validiteit en betrouwbaarheid zijn niet zonder meer toepasbaar op de nieuwe wijze van beoordelen; één en ander moet conceptueel opnieuw worden doordacht. In ieder geval maakte het symposium duidelijk dat er

nogal wat vernieuwingen aan de gang zijn in het hoger onderwijs met terecht een grote aandacht voor consistentie tussen onderwijs en beoordeling.

Bouwstenen voor een vernieuwd hoger onderwijs

In het verlengde van academische vorming en kerncompetenties kwamen er in verschillende papersessies en symposia visies en onderwijsvormen naar voren die er heel goed toe kunnen bijdragen dat bijvoorbeeld doelen van academische vorming en kerncompetenties kunnen worden bereikt. Zo stond de papersessie 'onderwijsvernieuwing' geheel in de geest van het constructivisme waarin het zelfstandig leren van de student centraal staat. Otting maakte ons weer eens bewust van het feit dat er vele vormen van constructivisme zijn. Desalniettemin levert het een visie op kennis en leren die goede perspectieven biedt voor onderwijsvernieuwing. Van Dijk en Van den Berg lieten zien dat activerende colleges bij mechanica leidden tot een grotere motivatie en betere leerresultaten. Vreemd genoeg was de opgewekte motivatie in het activerende college echter niet krachtig genoeg om het studiegedrag tussen de colleges te beïnvloeden. De verklaring voor de betere leerresultaten is daarmee onduidelijk. Voorts rapporteerden Clarebout e.a. dat studenten duidelijk geen voorkeur hebben voor een omgeving die als docerend wordt omschreven. Studenten blijken in dit verband heel goed in staat te zijn een onderscheid te maken tussen beschrijvingen van instructie-omgevingen.

Behalve met activerende werkvormen en aandacht voor de voorkeur van studenten voor een leeromgeving kunnen ook vormen van ICT, waarin de mogelijkheden voor zelfstandig leren als een belangrijk kenmerk wordt gezien, wellicht bijdragen aan doelen van academische vorming en kerncompetenties. In de ICT-papersessie presenteerden Jacobs e.a. een voorbeeld van een elektronische omgeving WebCT voor een vak in de opleiding Duits en de evaluatie daarvan aan de hand van de leerfuncties van Vermunt. De laatste benadering geeft ook goede mogelijkheden om gericht het onderwijs te verbeteren. Als ICT-gebruik zou kunnen bijdragen aan hoger onderwijs doelen, is het van belang te weten of er wellicht verschillen zijn tussen sectoren in het WO en HBO

en of er ICT-gebruiksprofielen zijn te onderscheiden. Van Tartwijk e.a. lieten zien dat er dergelijke ICT-gebruiksprofielen bestaan; in de technische sector zijn simulaties favoriet, terwijl in de juridische opleidingen ICT vooral als naslagwerk (CD-ROMs) worden gebruikt.

Het OU/OTEC-symposium over het samenwerkend leren bracht andere bouwstenen om doelen van academische vorming en kerncompetenties te bereiken. Strijbos presenteerde een taxonomie van samenwerkend leren waarin vanuit een procesbenadering twee benaderingen van samenwerkend leren ('cooperative approach' en 'collaborative approach') aan de hand van dimensies zijn gecombineerd. Vervolgens werd aan de hand van drie soorten van groepsgrootten een relatie gelegd met verschillende typen van ICT-ondersteuning. De schema's hebben zeker hun nut voor de onderwijsontwikkeling, maar men kan zich afvragen of het samenwerkend leren niet te cognitief (geen sociale of affectieve aspecten) en te beperkt (niets over de mate van homogeniteit van de groep, de voorkennis, de wijze van groepsamenstelling e.d.) is uitgewerkt. Aansluitend op de aandacht voor beoordeling kwam het gebruik van 'peer-assessment' in het goed uitgewerkte paper van Sluijsmans en Brand-Gruwel aan de orde. Het blijkt goed mogelijk om studenten te trainen in beoordelingsvaardigheden in het kader van 'peer-assessment' in een module waarin het samenwerkend leren centraal staat. De Haan en Bitter meldden goede ervaringen met het gebruik van een virtueel bedrijf als leeromgeving voor het verwerven van individuele competenties. Trainees worden in het virtueel bedrijf als werknemers gezien die gezamenlijk in projectgroepen leren terwijl ze aan een opdracht werken. Het competentieprofiel is hierbij uitgangspunt voor de taaktoewijzing.

Afsluitend moet worden opgemerkt dat er zeker sprake was van een aantal interessante bouwstenen voor vernieuwd hoger onderwijs, in het bijzonder met betrekking tot academische vorming en kerncompetenties. Met bouwstenen is er echter nog geen gebouw: een samenhangende, theoretisch onderbouwde aanpak van visie en onderwijsvormen voor onderwijsvernieuwing in het hoger onderwijs ontbreekt.

Een reflectie: wat moeten we met het begrip 'competentie'?

Hiervoor werd wellicht al duidelijk dat het begrip 'competentie' in toenemende mate een belangrijke rol speelt in de huidige onderwijsvernieuwingen in het hoger onderwijs. Met name in de OU en het HBO is er grote belangstelling voor competentiegerichte curricula. Terecht werd er dan ook een symposium gewijd aan het begrip 'competentie'. Alle inleiders – Boon en Van der Klink, Stoof e.a., Onstenk en de discussiant (Terlouw) – concludeerden dat (a) het begrip onhelder is, (b) het begrip in de 70'er jaren al aan de orde was en (c) er sprake is van hype-achtige kenmerken. Boon en Van der Klink zochten onder andere de oplossing in de hantering van twee criteria voor competentiegerichte curricula: (a) de 'competenties' moeten zijn afgestemd op de kernproblemen in het beroep c.q. cluster van functies waarvoor de opleiding wil kwalificeren en (b) er moet sprake zijn van een didactiek en toetsing die ertoe leidt dat studenten worden voorbereid op het hanteren van deze kernproblemen. Stoof e.a. gebruikten een (wat zij noemen) constructivistische benadering om te definiëren wat het betekent dat er verschillende definities van het begrip 'competentie' mogelijk zijn, afhankelijk van de participanten, het doel van de definitie en de context waarin het wordt gebruikt. Een 'bruikbare definitie' wordt in een onderlinge discussie van de participanten bepaald. Een hulpmiddel daartoe kan de 'boundary approach' zijn waarin enerzijds dimensies van het begrip en anderzijds verschillen met verwante begrippen worden bepaald. Onstenk benadrukte met Boon en Van der Klink de kernproblemen en met Stoof de dimensies van het begrip. De discussiant (Terlouw) vroeg zich af of het begrip 'competentie' niet overbodig is – en daarmee de bruikbaarheid van de aangedragen oplossingen betwijfelde – zolang het begrip 'competentie' wordt gedefinieerd met 'vermogen om'. Immers, er is dan sprake van een drogreden die 'begging the question' heet (zie De Bie & Mostert (2000) in het juni-nummer van *Onderzoek van Onderwijs*). De aanwezigen konden zich in ieder geval vinden in de constatering dat het begrip 'competentie' de onderwijsvernieuwing in het hoger onderwijs sterk stimuleert. Wellicht biedt de pragmatische aanpak van Stoof

soelaas om het definitoerisch probleem te omzeilen.

Kwaliteitszorg

De kwaliteitszorg was ruimschoots vertegenwoordigd, zowel in meer algemene zin als toegespit op de docenten en de studieloopbaan van (aankomende) studenten. In meer algemene zin zetten Smit en Weusthof uiteen op welke wijze de kwaliteitsborging aan de Universiteit Twente wordt geïmplementeerd. De werkwijze kenmerkt zich door een systematische en fasegewijze aanpak en bouwt voort op kwaliteitszorgactiviteiten die reeds binnen opleidingen plaatsvinden en de 'witte vlekken' in kaart brengen. Op basis daarvan wordt een werkplan en een draaiboek gemaakt. Voorts probeert men de verzamelde evaluatiegegevens in het kader van Institutional Research (IR) een plaats te geven. Clement en Waeyten richten zich met de kwaliteitszorg op de docenten waarin vanuit het expert-model aandacht wordt gegeven aan de evaluatie van docentgedrag en onderwijskundige vorming. Men denkt de impact van de evaluatieresultaten te vergroten door gebruik te maken van een interactief model waarin docenten samen met een onderwijskundige de evaluatie ter hand nemen. Dit laatste wijst al op het belang van de houding van docenten ten opzichte van kwaliteitszorg. Berings vond bij een aantal hogescholen dat deze algemene houding neutraal tot sceptisch is, hetgeen naar zijn oordeel niet te maken heeft met onverschilligheid maar een weerspiegeling is van de startfase waarin de kwaliteitszorg in Vlaanderen zich bevindt.

Voor wat betreft de kwaliteitszorg aangaande de studieloopbaan werd zowel het keuze-gedrag van de aankomende student als de studievoortgang van de student aan de orde gesteld. Het is opvallend dat in toenemende mate allerlei instrumenten beschikbaar zijn om deze kwaliteitszorg concreet uit te voeren. Er waren enige papers die rapporteerden over de validiteit, betrouwbaarheid, efficiëntie en bruikbaarheid van dergelijke instrumenten. Wij noemen hier het als valide en betrouwbaar beoordeelde instrument van Oosterhuis-Geers aan de hand waarvan leerlingen uit VWO-5 en VWO-6 zelf kunnen nagaan of HBO of WO beter bij hun past. Voorts noemen we het toelatingsexamen voor arts en tandarts (in België) van Decaeste-

ker e.a. dat efficiënt is in te richten met een redelijke predictieve validiteit. Bruikbaar bleken ook de twee planningsinstrumenten van Vos te zijn, die bijdragen aan het tegengaan van overladenheid of onderbelasting van onderwijsprogramma's en aan het kunnen anticiperen op problemen aangaande de studielastverdeling in het curriculum. Felsö e.a. verkenden de stimuleringsmaatregelen voor keuze-gedrag in de in-, door-, en uitstroom van het HO en vonden nauwelijks enige kwantitatieve onderbouwing voor financiële stimuleringsmaatregelen. Hier staat wellicht het onderzoek van Van den Berg & Hofman tegenover, die onder meer concludeerden dat prestatie-beursstudenten sneller studeren dan tempo-beursstudenten; de invloed van werkgedrag op de studievoortgang blijkt het belangrijkste verschil te zijn tussen beide typen studenten. Tenslotte zij het onderzoek van Beekhoven en de Jong genoemd, waarin werd nagegaan of opleidingen zijn af te beelden op een typologie (RASOC-model). Dit bleek niet het geval te zijn. Alle genoemde instrumenten proberen problemen op het spoor te komen of problemen te voorkomen in de studievoortgang. Mocht het dan toch nog misgaan met een student dan geeft het onderzoek van Roeleveld en De Jong wellicht enige troost, omdat zij vonden dat stoppers in het HO in het algemeen slechts tijdelijk stopten met de studie.

Concluderend over de kwaliteitszorg moet worden gezegd dat in Nederland en Vlaanderen in het HO zowel op docent-, faculteits-, als op instellingsniveau grondig wordt nagedacht over de vraag hoe systematisch en weloverwogen aan de kwaliteitszorg invulling kan worden gegeven. Ook instrumenten komen meer en meer voorhanden, zij het dat de systematische inzet daarvan nog wel een onderbelicht punt lijkt te zijn.

Extra thema: Leren en Werken (J.J. Beishuizen, Universiteit Leiden)

De verhouding tussen leren en werken is de laatste tijd steeds meer in de belangstelling gekomen (ook van onderzoekers), omdat er sprake is van een verschuiving van opleiden naar leren. In plaats van de automatische koppeling van leren aan opleidingen, wordt leren steeds meer in de context van werken gesitu-

oord. Leren kan een min of meer toevallig en impliciet bijproduct van werken zijn maar ook als expliciet en bewust gestuurd proces worden opgezet. Naast coaching op de werkplek waarbij een begeleider of manager het leren aanstuurt, is er ook het zelf-gestuurde leren. Leren wordt hierbij verbonden met het organiseren en kennismangement. Ook het leren van teams is een onderwerp dat hernieuwd in de belangstelling is gekomen. In het kader van het beroepsonderwijs vindt een omgekeerde beweging plaats: in de opleidingen wordt het werken ingebracht in de vorm van bijvoorbeeld dual leren, project-onderwijs, werken met cases, of probleemgestuurd onderwijs.

In het kader van het thema 'Leren en Werken' werden deze twee bewegingen, leren in de context van werken en werken in de context van leren, aan de orde gesteld. Met drie papersessies en een postersessie nam het extra thema 'Leren en Werken' een bescheiden positie in op de Onderwijsresearchdagen 2000. Overigens bevatte het thema 'Beroeps- en Bedrijfsopleidingen en Volwasseneneducatie' ook een flink aantal presentaties op het terrein van leren en werken. Indirect verkreeg het thema extra aandacht doordat de VOR-dissertatieprijs werd uitgereikt aan dr. Kity Kwakman. Haar onderzoek ging over het leren en werken van docenten in het voortgezet onderwijs. In het kader van de bijscholing die nodig is om leerkrachten voor te bereiden op de vernieuwingen in onderwijs in de Tweede Fase van het voortgezet onderwijs heeft Kwakman zich de vraag gesteld hoe dergelijke bijscholing het best gegeven kan worden: in aparte cursussen of op de werkplek. Haar conclusie luidt dat docenten zich beter op school, samen met collega's, op de Tweede Fase kunnen voorbereiden, dan zich buiten de schoolmuren het jargon van de goedbedoelende onderwijsdeskundigen te laten welgevalen. Leren op de werkplek dus, een centraal onderwerp in het thema 'Leren en Werken'. Leerkrachten kunnen zich op de werkplek voorbereiden op de Tweede Fase door lessen van collega's bij te wonen, samen te werken aan de voorbereiding van lessen, projecten met collega's uit andere secties op te zetten en andere scholen te bezoeken. Uiteraard moet de werkgever leerkrachten wel in de gelegenheid stellen om zich al doende op de werkvloer voor te bereiden op de Tweede Fase.

Uit de presentaties in het kader van het thema 'Leren en Werken' worden enkele bijdragen met name genoemd, waarin de relatie tussen leren en werken centraal stond. Een vijftal posterpresentaties van jonge onderzoekers aan de universiteiten van Nijmegen (Doornbos), Twente (Kuijpers, Tjepkema en Van Woerkom) en Utrecht (Lankhuijzen) vormden de kern van het thema. Verschillende opleidingsconcepten voor leren op de werkplek werden gepresenteerd: coaching, scholingspatronen en bevordering van kritische reflectie op het eigen functioneren. Verder werd aandacht besteed aan een aantal contextfactoren die mede het succes van leren op de werkplek bepalen: sociale steun van collega's, de mate waarin op de werkplek een leercultuur aanwezig is en de beschikbaarheid van loopbaancontracten waarin leren op de werkplek is opgenomen. Tenslotte kwamen diverse vormen van leeropbrengsten van leren op de werkplek aan de orde: loopbaan- en werkcompetenties, mobiliteitsperspectieven en het vermogen om te werken in zelfsturende teams. De gepresenteerde onderzoeken hadden een inventariserend karakter. Interessant is dat gestreefd werd naar bundeling van de resultaten in een model van leren op de werkplek waarin ieder afzonderlijk onderzoek een eigen plaats kreeg.

Opleidingsconcepten, contextfactoren en leeropbrengsten werden in andere presentaties verder uitgewerkt. Van Zolingen, Streumer, De Jong en Van der Klink presenteerden een opleidingsmodel voor balie medewerkers bij PTT Post. Opvallend was de gestructureerde aanpak van het model: vaste cursusduur, welomschreven praktijkactiviteiten, uitgewerkte leerdoelen, instructiemateriaal voor zelfstudie, een mentor/coach met een duidelijke taak en een regelmatige toetsing van theorie- en praktijkkennis.

Jörg en Holländer stelden het probleem aan de orde hoe leren op de werkplek goed kan worden aangepakt in een context die als verre van bereid tot leren kan worden beschouwd: de school. Fragmentatie, gebrek aan samenwerking tussen docenten en een sterk overheersend individualisme maken leren op de werkplek een hachelijke zaak. Jörg en Holländer merkten dat een onderwijsvorm, waarin leerlingen en docenten gezamenlijk producten leerden ontwerpen, zowel voor leerlingen als voor leer-

krachten heel leerzaam was. Leren samenwerken bleek ook voor de leerkrachten een heilzame weg naar het doorbreken van defensieve houdingen tegenover het streven naar verdere ontwikkeling van eigen expertise als docent. Twee vliegen in één klap dus.

Bij een poging om medewerkers van de Technische Universiteit Delft te interesseren voor scholing op het terrein van onderwijs geven, koos Daudt voor een vergelijkbare benadering: ook hier werd de opleiding van wetenschappelijk personeel gekoppeld aan onderwijsvernieuwingsprojecten. 60% van de docenten is nu lid van docentenwerkgroepen die meestal een ééndagse training ontvangen en dan gaan samenwerken aan het vernieuwen van het onderwijs. In een ander domein, het hoger agrarisch onderwijs, volgden Verhaar en Van der Schilden een verwante benadering

in een project waarin aan agrarische ondernemers marktgerichte strategieën moesten worden aangeleerd. Een combinatie van betrokkenheid bij onderzoeksprojecten en bij onderwijsvernieuwingsprojecten leverde de beste resultaten op.

Aan deze kroniek werkten mee:

D. Beijaard, J.J. Beishuizen, J. Braster, M. Du Bois-Reymond, A.B. Dijkstra, D.N.M. de Gruijter, J.W.M. Kessels, J. Lakerveld, P.C. Meijer, M. Mulder, J. Onstenk, H.W. Oolbakkink-Marchand, P. Onghena, P. van Petegem, H. Roos-sink, P. Sanders, J.W. Strijbos, C. Terlouw, Y. Vermetten, M. Volman, H. Wassink, P. Weust-hof

De eindredactie werd verzorgd door *D. Beijaard*

Mededelingen

Inhoud andere tijdschriften

Tijdschrift voor de orthopedagogiek
jaargang 39 nummer 3

Kijk Eens Hoe Ik Lees! door M. Koenen, A.M.T. Bosman & M. Gompel
Benutting van onderzoeksresultaten in de jeugdhulpverlening door F. Harinck & M. Smit
Ontwikkeling van getalbegrip bij vijf- tot zevenjarigen door J. Torbeyns, B. van de Rijt, W. Van den Noortgate, H. van Luit, P. Ghesquière & L. Verschaffel

Tijdschrift voor de orthopedagogiek
jaargang 39 nummer 4

Ontwikkelingen in het denken over seksualiteit en lichamelijk gehandicapten door M.J. Meihuizen-De Regt
Seks van en met verstandelijk gehandicapten door B. Spiecker & J. Steutel
Begeleiding van kinderen en jongeren met een lichamelijke handicap wat betreft seksualiteit en relatievorming door M.J. Meihuizen-De Regt
Mensen met een verstandelijke handicap als slachtoffer of dader van seksueel misbruik door P. van den Bergh en J. Hoekman
Een visie op beleid rond seksualiteit en seksueel misbruik in instellingen voor lichamelijk gehandicapten door M.J. Meihuizen-De regt

Tijdschrift voor de orthopedagogiek
jaargang 39 nummer 5

Fonologische Vaardigheden, Geletterdheid en Lees- en Spellingsinstructie door T. Braams & A.M.T. Bosman
Functie en taken van Intern Begeleiders ten aanzien van kinderen met leerproblemen in reguliere basisscholen door G.M. van der Aalsvoort, A.J.J.M. Ruijsenaars & J. Imants
Nieuwe programma's voor jeugdigen met ernstige psychosociale problemen nader belicht door J.D. van der Ploeg & E.M. Scholte

Benoemingen

Prof. dr. G. Rijlaarsdam
Per 1 december 1999 is Gert Rijlaarsdam benoemd als bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Utrecht vanwege de Vereniging voor Leraren in Levende Talen. De leeropdracht is de didactiek van het Nederlands, in het perspectief van het vreemdetalenonderwijs. Zijn benoeming geldt voor een periode van vijf jaar, voor een dag in de week. Rijlaarsdam blijft verbonden aan het Instituut voor de Lerarenopleiding (ILO) van de Universiteit van Amsterdam, als universitair hoofddocent Onderzoek en hoofddocent Onderwijsontwikkeling en disseminatie.

Oratie

Prof. dr. P.A. Kirschner
Op vrijdag 23 juni om 16:30 uur spreekt Paul Kirschner zijn intreedende uit. Daarmee aanvaardt hij het hoogleraarschap Contact- en afstandsonderwijs aan de Universiteit Maastricht (Onderwijsontwikkeling en Onderwijsresearch).

Promoties

Katholieke Universiteit Nijmegen
Promovendus: mw. F.M.R.C. Basten
Titel proefschrift: Metaforen en verhalen over organisatiewetenschap en onderwijsinnovatie. Een leergeschiedenis.
Promotoren: prof. dr. P.R.J. Simons en prof. dr. D. Wildemeersch
Datum: 17 februari 2000

Rijksuniversiteit Groningen
Promovendus: mw. C.F.M. Heesters
Titel proefschrift: Een wereld vol verhalen. Ontwikkeling van verhaalstructuur bij 9- tot 13-jarige eerste- en tweedetaalsprekers van het Nederlands.
Promotor: prof. dr. A.J.M. v.d. Geest
Datum: 21 februari 2000

Katholieke Universiteit Nijmegen
Promovendus: mw. C.M. Bolhuis
Titel proefschrift: Naar zelfstandig leren: wat doen en denken docenten?
Promotoren: prof. dr. P.R.J. Simons en dr. M.J.M. Voeten
Datum: 24 februari 2000

Universiteit van Amsterdam
Promovendus: mw. E.J.M. van der Bolt
Titel proefschrift: Ontroerend goed. Een onderzoek naar affectieve leeservaringen van leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs.
Promotor: prof. dr. J.J. van Cuilenborg
Datum: 17 maart 2000

Universiteit Utrecht
Promovendus: mw. J.G.M. van Aalsvoort
Titel proefschrift: Chemistry in products. A cultural-historical approach to initial chemical education.
Datum: 22 maart 2000

Universiteit Utrecht
Promovendus: mw. C.A.M. van Boxtel
Titel proefschrift: Collaborative concept learning. Collaborative learning tasks, student interaction and the learning of physics concepts.
Promotor: prof. dr. G. Kanselaar
Copromotor: dr. J. van der Linden
Datum: 3 mei

Universiteit Twente
Promovendus: A.A. Béguin
Titel proefschrift: Robustness of equating High-Stakes Tests.
Promotor: prof. dr. W.J. van der Linden
Datum: 12 mei 2000

Universiteit Utrecht
Promovendus: mw. M.C.J.L. Klerks
Titel proefschrift: Veranderingscapaciteiten en de basisvorming.

Promotor: prof. dr. N.A.J. Lagerweij
Copromotor: dr. K.M. Stokking
Datum: 12 mei

Universiteit Utrecht
Promovendus: mw. A.L. Veerman
Titel proefschrift: Computer supported collaborative learning through argumentation.
Promotor: prof. dr. G. Kanselaar
Copromotor: dr. J.E.B. Andriessen
Datum: 26 mei

Universiteit Utrecht
Promovendus: E.T.H. Luijpers
Titel proefschrift: Intentie tot exploratie, sociale binding en delinquent gedrag van Nederlandse jongeren.
Promotoren: prof. dr. W.H.J. Meeuw en prof. dr. H. 't Hart
Copromotor: dr. C. Baerveldt
Datum: 26 mei 2000

Ontvangen boeken

- Schaapman, K., *Schoolstrijd. Ouders voor beter onderwijs*. Amsterdam, SWP, 2000.
- Veenstra, R., *Leerlingen-klassen-scholen. Prestaties en vorderingen van leerlingen in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam, Thela Thesis, 1999.
- Verschaffel, L., Greer, B., Corte, E. de, *Making sense of word problems*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 2000.
- Nelissen, J. & Oers, B. van. *JSW boek 26. Reken maar! Reflecties op de praktijk*. Baarn, Bekadidact, 2000.

Geachte Abonnees,

Met ingang van jaargang 78 neemt Wolters-Noordhoff afscheid van *Pedagogische Studiën*. Productie en exploitatie van het tijdschrift zullen dan overgaan in handen van de Nederlandse Vereniging voor Onderwijsresearch en het Vlaams Forum voor Onderwijsresearch.

Mede gezien de lange historie die ons met het tijdschrift verbindt, is dat een grote stap. Voornamelijk de overweging, dat *Pedagogische Studiën* als wetenschappelijk tijdschrift bij een forum, dat zich exclusief kan bezighouden met onderwijsresearch in 'betere handen' is dan bij een educatieve uitgever, maar ook ingrijpende veranderingen in onze werkwijze, hebben ertoe geleid, dat wij – in goed overleg

met de redactie – deze stap uiteindelijk gezet hebben.

Wij hebben er alle vertrouwen in dat de toekomst van het tijdschrift daarmee niet alleen verzekerd is, maar ook zeer succesvol kan zijn.

Rest ons, alle trouwe abonnees en allen die tot nu toe aan het welslagen van het tijdschrift hebben bijgedragen van harte te bedanken. Zonder u had het verleden nooit zo lang en roemrijk kunnen zijn; zonder u zou er ook geen toekomst voor het tijdschrift zijn.

Wolters-Noordhoff bv

Geachte abonnee,

Zoals u uit de brief van de uitgever en misschien reeds eerder via andere kanalen hebt vernomen, hebben Wolters-Noordhoff en de redactie van Pedagogische Studiën beslist om vanaf 1 januari 2001 de samenwerking stop te zetten. De voornaamste reden daarvoor is dat wetenschappelijke tijdschriften zoals Pedagogische Studiën niet meer passen binnen de 'core business' van de uitgeverij. Wij willen beginnen met een woord van dank uit te spreken tot de uitgeverij Wolters-Noordhoff voor de jarenlange goede samenwerking, die zich van de kant van de uitgeverij niet beperkte tot het vervaardigen en verspreiden van het tijdschrift, maar tevens de ondersteuning inhield van redactie en redactiesecretariaat en in meer algemene zin de behartiging van de belangen van het onderzoek op het terrein van onderwijs en opvoeding.

Na langdurig en breed overleg is de redactie van Pedagogische Studiën met het bestuur van de Vereniging voor Onderwijsresearch (VOR) tot een overeenkomst gekomen die inhoudt dat Pedagogische Studiën vanaf 1 januari 2001 zal worden uitgegeven door de VOR. Op datzelfde moment zal de VOR de uitgave van het tijdschrift dat tot die datum als blad van de vereniging fungeert, namelijk het Tijdschrift voor Onderwijsresearch (TOR), stopzetten. Inmiddels is met het Vlaams Forum voor Onderwijsonderzoek (VFO) een overeenkomst gesloten die inhoudt dat deze Vlaamse vereniging mede-uitgever zal worden van het tijdschrift.

Hieronder informeren wij u over de – grotendeels louter praktische – implicaties van deze verandering van uitgever.

Inhoud, vorm en doelgroep van het tijdschrift

De wijziging van uitgever zal geen betekenisvolle implicaties hebben op de inhoud, de vorm en de doelgroep van Pedagogische Studiën.

Inhoudelijk gezien zal de redactie – zoals voorheen – doorgaan met het publiceren van kwaliteitsvolle bijdragen over vraagstukken die betrekking hebben op het onderwijs alsook

over algemeen pedagogische vraagstukken die mede relevant zijn voor het onderwijs.

Wat de vorm van de bijdragen betreft, zal dit ook in de toekomst blijven geschieden in de vorm van literatuuroverzichten, verslagen van empirisch en theoretisch onderzoek, opiniërende en kritische bijdragen (inclusief boekbesprekingen), alsmede door het opnemen van verslagen van belangrijke gebeurtenissen of actuele ontwikkelingen op het gebied van de onderwijs en opvoeding. Verder zullen de voertaal, het aantal nummers dat per jaar verschijnt en hun verschijningsdatum ongewijzigd blijven.

Doordat Pedagogische Studiën tevens als verenigingsblad zal gaan fungeren van de Vereniging voor Onderwijsresearch (VOR) en de Vlaamse zusterorganisatie Vlaams Forum voor Onderwijsonderzoek (VFO), zal achterin elk nummer van Pedagogische Studiën het VOR-bulletin worden opgenomen, evenals de mededelingen van het VFO.

De doelgroep van het tijdschrift blijven degenen die werkzaam zijn op het terrein van onderwijs en opvoeding en die door hun werk of studie geïnteresseerd zijn in de wetenschappelijke benadering van onderwijs- en opvoedingsvraagstukken.

Redactionele samenstelling en werking

Aan de werking van de redactie zullen evenmin ingrijpende wijzigingen worden aangebracht. De kwaliteitseisen en beoordelingsprocedures voor de verschillende soorten bijdragen blijven behouden. Wel zal om de plaats van de bijdragen van het type 'Notities', 'Commentaren' en 'Boekbesprekingen' in Pedagogische Studiën te verstevigen, en langs deze weg de betrokkenheid van het tijdschrift op de onderwijs- en opvoedkundige actualiteit in Nederland en Vlaanderen nog te verhogen, naast de redactiesecretaris een aparte secretaris (met een apart redactiesecretariaatsadres) worden aangesteld voor deze drie rubrieken.

Verder zal vanaf begin 2001 de plaats van

enkele uittredende redactieleden van Pedagogische Studiën worden ingenomen door leden van de voormalige redactie van het Tijdschrift voor Onderwijsresearch.

Abonnementen en abonnementsgeld

Wat betreft de kostprijs van een abonnement op Pedagogische Studiën, staat vast dat deze voor de huidige gewone abonnees en instituten volgend jaar in geen geval verhoogd wordt.

Een gevolg van de overgang van Wolters-Noordhoff naar de VOR en het VFO als uitgevers van het tijdschrift, is dat VOR-leden vanaf 2001 Pedagogische Studiën tegen een zeer sterk gereduceerde prijs zullen kunnen ontvan-

gen; ook leden van het VFO zullen vanaf 2001 een aanzienlijke reductie genieten wanneer zij zich abonneren op Pedagogische Studiën. Abonnees die geen lid van de VOR dan wel het VFO zijn maar die lid van (een van) deze verenigingen willen worden, gelieve contact op te nemen met W. Kuiper, de secretaris van de VOR (e-mail: kuiper@edte.utwente.nl).

Verder zal de bestaande regeling dat abonnementen op Pedagogische Studiën automatisch worden verlengd, tenzij zij schriftelijk worden opgezegd voor 1 december, behouden blijven.

De Redactie